

számának nagyarányú csökkentése. A népiskolai tanítók, de különösen az óvónők száma nagyobb arányban csökkent 1913 és 1926 között, mint az állami bürokrácia, annak ellenére, hogy a közigazgatásban 1913-ban a magyar anyanyelvűek számaránya sokkal nagyobb volt, mint a pedagógusok között, s a menekültek között is sokkal több volt a tisztviselő, mint a pedagógus.⁸⁷

Az 1924–25. évi létszámcsoökkentések másik következménye az állami nyugdíjasok számának megnövekedése volt.⁸⁸ Míg az állami nyugdíjasok száma 1913-ban 63 000 fő, addig: 1924-ben 94 835 fő, 1925-ben 100 596 fő, 1926-ban 101 729 fő, 1927-ben 104 269 fő, 1928-ban 107 151 fő volt.

A létszámcsoökkentés tehát közel sem érte el eredeti célját, hiszen míg egyik oldalon az államkasszáát némileg tehermentesítette, addig a másik oldalon, a nyugdíjakra kifizetett összegek rovatában újabb teherrel sújtotta. A nyugdíjak összegét csökkentették ugyan, de az e célra kifizetett összeg 1924–28 között közel megkétszereződött.⁸⁹

A FŐVÁROSI TISZTVISELŐK LEÉPÍTÉSE

A tisztviselők leépítése érzékenyen érintette Budapest székesfőváros tisztviselőit is. Az elbocsátásokat a fővárosnál nem a létszámapasztás szükségletei, hanem kizárólag politikai szempontok határozták meg, s e politika következményeként a főváros tisztviselőgárdája néhány év alatt a szélsőjobboldali városvezetés hűséges kiszolgálójává vált.

Bármennyire nem célja tanulmányunknak, mégis röviden ki kell térnünk a városvezetés, a várospolitikai egyes kérdéseire, mivel csak így válik érthetővé az a helyzet, mely a létszámapasztáskor keletkezett és megszabta az elbocsátások szempontjait.

1919 márciusáig a főváros vezetése a liberálisok kezében volt, élükön Body polgármesterrel. A Tanácsköztársaság elmozdította a liberális vezetőket és a főváros vezetését a Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács kezébe tette. 1919. augusztus 7-én Body és hívei visszatértek a főváros élére. Rövidesen megkezdődött a küzdelem a főváros vezetéséért. Az ellenforradalmi terror légkörében azonban már a liberális szellem is bűnnek számított, így Bodynak és híveinek bukniuk kellett. A viszálykodásból a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párt került ki győztesen. 1920. március 24-én a kormány Sipőcz Jenő tiszti ügyészt nevezte ki a főváros kormánybiztosává. Az 1920. július 11–12-én megtartott községi választásokból, mely a budapesti lakosság tüntető érdektelensége közepette, s a Keresztény Községi Párt csalásai és erőszakja jegyében zajlottak le, a Keresztény Községi Párt került ki győztesen, s ennek következtében 170 keresztény párti és 70 demokrata párti jelölt kapott városatyai mandátumot.⁹⁰ A Keresztény Községi Párt programját az 1920. augusztus 11-i közgyűlésen fejtette ki Wolff Károly. Programbeszédében abból indult ki, hogy „a világszerte észlelhető társadalmi válság a krisztusi eszméktől való eltávolodás eredménye. Az új szellemet pedig elsősorban a tisztviselői karba kell bevinni ...”⁹¹ Ez a prog-

ram a valóságban azt jelentette — amint már arra az előző fejezetben utaltunk —, hogy a fővárosi tisztviselők nagy többségét bekényszerítették a Keresztény Községi Pártba, s a fővárosi tisztviselőkkel szemben a politikai terror érvényesült. „E programnak megfelelően zajlott le 1920. szeptember 1-től a tisztújítás, melynek első eredménye, hogy a polgármesteri állásra Body Tivadar helyett Sipőcz Jenő tiszti ügyész, eddigi kormánybiztos választatott meg.”⁹² A liberális Bodyt tehát felváltotta a szélsőjobboldali Sipőcz, Wolff egyik legmegbízhatóbb híve. A Keresztény Községi Párt terrorja jegyében megkezdődött a liberális és demokrata szellemű fővárosi tisztviselők, tanítók és tanárok elbocsátása, s helyüknek Wolff híveivel való betöltése. A közgyűlés üléseit ezekben az években az újonnan alkalmazott fővárosi tisztviselők elleni panaszok felvetései, a régi tisztviselők és pedagógusok elbocsátásának vitái jellemzik. Wolffék uralma alatt egyre jobban tönkrement a főváros, a közművek, az épületek is, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Keresztény Községi Párt nem tarthatja tovább kezében a főváros vezetését. Ezért 1924 elején, amikor a Keresztény Községi Párt mandátuma lejárt, a kormány Terstyánszky Kálmánt küldi ki kormánybiztosi megbízással a főváros élére. Terstyánszkyt tehetetlensége miatt 1924. augusztus 25-én felmentik, s Ripka Ferenc kerül a helyébe.

Ilyen fővárosi vezetés mellett zajlottak le a létszámcsökkentések. A főváros alkalmazottainak a létszáma 1919 óta kb. 70%-kal emelkedett. Bár a Tanácsköztársaság alatti magatartásuk miatt és a B-listák kapcsán igen sok tisztviselőt és pedagógust bocsátottak el a főváros szolgálatából, a tisztviselők száma még mindig magasán a „békebeli” létszám fölött volt. A főváros vezetősége azonban nem akarta a létszámapasztási rendeleteket végrehajtani. A Wolff-pártnak szüksége volt a tisztviselői helyekre, saját híveik elhelyezésére. A székesfőváros 1923. évi október 19-én tartott közgyűlése az 1923. évi XXXV. tc. végrehajtása tárgyalásakor hozott határozata többek között a következőket mondta ki: „Tekintettel azonban arra, hogy a közgyűlés megállapítása szerint a székesfőváros teendői az igazgatás minden ágában erősen megszorodtak, s ennél fogva a székesfővárosnál a létszámcsökkentés az igazgatás és oktatás zavartalan menetének veszélyeztetése nélkül keresztül nem vihető, utasítja a közgyűlés a polgármester urat és a tanácsot, miszerint úgy a közigazgatási, mint közoktatási teendők fennakadás nélkül való további ellátásának biztosítása végett hassanak oda a m. kir. kormánynál, hogy a létszámcsökkentési törvény a székesfővárosnál egyáltalán ne hajtassék végre, amennyiben pedig törekvésük eredménnyel nem járna, igyekezzenek a székesfővárosra és alkalmazottaira nézve legelőnyösebb és legmegtérültebb végrehajtást kieszközölni.”⁹³ Természetesen a főváros vezetői, akik a közgyűlés e határozatát sugallták, tudták, hogy a létszámcsökkentés elkerülhetetlen. A határozattal kettős céljuk volt: egyrészt minél kedvezőbb feltételeket akartak kicsikarni a kormánytól, másrészt időt akartak nyerni a tisztviselők kiválogatására. Két hónappal később már kész elbocsátási tervvel álltak elő. Az 1923. december 31-i közgyűlésen bejelentették a Népjelölti Központ, a Dunajobbparti Gazdasági Hivatal, a Közkórházak Központi Gazdasági Hivatala, a Népélelmezési Kirendeltség 1923. december 31-ével való megszüntetését, 149 közigazgatási és kórházi

végleges tisztviselő, 65 ideiglenes hivatalnok, 12 kisegítő ideiglenes hivatalnok, 69 havidíjas, 4 napidíjas, 3 próbaszolgálatos hivatalnok, 120 véglegesített kinevezett altiszt, 11 ideiglenes havidíjas altiszt elbocsátását, 96 végleges közigazgatási és közkórházi tisztviselő, 170 kisegítő és ideiglenes hivatalnoki, 41 havi- és napidíjas hivatalnoki, 215 III. osztályú végleges altiszti státus megszüntetését.⁹⁴ Ez az elbocsátás ismét az ideiglenes hivatalnokok kategóriáját érintette a legérzékenyebben. „Ideiglenességük” a valóságban csak elnevezés volt. A székesfőváros törvényhatósága már az I. világháború előtt megszüntette a díjnoki állásokat, s helyettük ideiglenes hivatalnoki állásokat szervezett. Ezek az úgynevezett ideiglenes hivatalnokok havi fizetést, lakáspénzt stb. kaptak ugyanúgy, mint a fővárosi tisztviselők többi rétegei, tehát ideiglenességük csak a hivatalnokok hierarchiájában betöltött helyüket jelölte. Ezek a fővárosi hivatalnoki gárda legalsó rétegét képező tisztviselők és a pedagógusok szenvedtek legtöbbször az elbocsátások alkalmával. Sipőcz polgármesterré választása után rövidesen elbocsátották az ideiglenes hivatalnokokat mintegy 25%-át, a további elbocsátások kilátásba helyezésével teljes egzisztenciális bizonytalanságot hoztak létre az ideiglenes tisztviselők között.

A közgyűlés a tanács és a pénzügyi bizottság javaslata alapján már 1921. március 11-én határozatot hozott: „... a háború tartamára engedélyezett kisegítő és ideiglenes hivatalnoki, továbbá ideiglenes altiszti állások engedélyezésére vonatkozó határozatok érvényét f. év végéig meghosszabbítja azzal a hozzáadással, hogy a fennemlített alkalmazottak 25%-a már a folyó évben bocsátassék el és a következő években 20–25%, úgy, hogy ezen alkalmazások 4 év alatt teljesen megszűnjenek.”⁹⁵ Miközben az ideiglenes tisztviselőket nagy számban elbocsátották, helyüket igen sok esetben nem hagyták betöltetlenül, hanem a Keresztény Községi Párt embereit alkalmazták. Így pl.: csak 1921. április 2-től 1922. január 1-ig 248 alkalmazottat, többségükben napidíjast, alsó beosztású hivatalnokokat, altiszteket vettek fel a főváros szolgálatába.⁹⁶ Mint már említettük, a másik kategória, amelyet a létszámcsökkentés legérzékenyebben érintett, a fővárosi pedagógusréteg volt. Amint az előzőkben bemutattuk, már a Tanácsköztársaságot követő fegyelmi elbocsátások és a B-listázások is rendkívül nagy mértékben érintették a fővárosi pedagógusokat. A további elbocsátások sem kímélték őket. A haladó szellemű és a zsidó származású pedagógusok üldözése jellemezte a főváros közoktatáspolitikáját, mely ebben az időben Zilahi-Kis nevéhez fűződött. „A Tanácsköztársaság alatt szerepet vállalt vagy azzal nyíltan rokonszenvező igazgatóknak, tanítóknak börtön, üldözés, elbocsátás jutott osztályrészül, de elküldték a zsidó és a nem véglegesített, megbízhatatlan tanerők nagyobb részét is. 1919-től 1923-ig 919 oktatási alkalmazottat „mentettek fel” a szolgálat alól és mintegy 30 különböző iskola működését szüntették be.”⁹⁷ Ennek a számnak hallatlan nagyságát mutatja, hogy Budapesten ezekben az években kb. összesen 8000 oktatási alkalmazott működik. Ezeknek egy része vagy a VKM, vagy az egyházak hatáskörébe tartozik. A VKM és az egyház hatáskörébe tartozó elbocsátott pedagógusok nem szerepelnek a 919-es számban.

A fővárosi tanács hatáskörébe az 1919/20-as tanévben 5059 pedagógus tartozott. Ha Kiss György adatát hitelesnek vesszük, úgy kb. 3 év alatt a budapesti

községi iskolákban tanító tanerőknek kb. 18%-át bocsátották el. A főváros a létszámcsoökkentést így elsősorban a pedagóguskar roására igyekezett megoldani. Ezt bizonyítják a fővárosi községi iskolák személyzete létszámának összehasonlító adatai is.⁹⁸

1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25
5097	4534	4660	4278	3364	3660

Ezek az adatok azt mutatják, hogy bár valóban az 1919/20. tanévtől az 1922/23. tanévig eltelt 3 esztendő alatt 819-cel csökkentették a pedagógusok létszámát, az 1923/24. tanévre egy minden előzőnél nagyobb méretű elbocsátásra került sor, melynek következményeként 1924-re a fővárosi oktatói kar létszáma az 1920-as évihez mérten 1733 fővel csökkent, ami kb. 34,2%-os létszámcsoökkenésnek felel meg. Az elbocsátott pedagógusok összetételét vizsgálva azt látjuk, hogy a menesztettek legnagyobb kategóriáját az elemi iskolai tanítók, s azok között is a tanító-nők képezik. Míg az 1919/20. tanévben a budapesti községi elemi népiskolákban 699 férfi és 1849 nő, tehát összesen 2548 tanerő, addig az 1924/25. tanévben már csak 562 férfi és 1107 nő tanított. Tehát az öt év alatt elbocsátott 1733 tanerőből 779 elemi iskolai tanító volt, közöttük 742 tanítónő. Ez azt mutatja, hogy 1920/25 között a községi népiskolák tanítónőinek több, mint 40%-át elbocsátotta a főváros.⁹⁹ Tehát a közigazgatási bürokrácia száma – amint a következőkben majd látni fogjuk – a leépítések ellenére az infláció évei alatt a fővárosnál növekedett, addig a pedagógusok létszámát viszont hallatlan mértékben, több mint egyharmadával csökkentették.

A következő években a fővárosnál nemcsak pedagógusokat menesztettek, hanem a tisztviselői elbocsátások is tovább folytak. A KANSz jelentése szerint 1924-ben mintegy 1000 embert bocsátottak el.¹⁰⁰ 1925. július és 1926. december havában kerül sor a tisztviselő elbocsátásokra. A főváros igyekezett a leépítést lényegesnek, nagyméretűnek feltüntetni, valóságban azonban 1925 júliusában 82, 1926 decemberében pedig 19 állást szüntettek meg. Az elbocsátott tisztviselők száma a valóságban lényegesen nagyobb volt, de az állások jelentős részét ismét betöltötték, s az elbocsátottak helyére másokat vettek fel. Meglepő, hogy a többszöri leépítések ellenére a fővárosi tisztviselők létszáma állandóan növekedett. Míg 1922-ben 5317, 1926-ban már 5549, s 1928-ban pedig 6156 a számuk.¹⁰¹ A fővárosi tisztviselőapparatúss összetételének alakulása is megmutatja, hogy az elbocsátottak helyére újakat vettek fel. Mint már említettük, különösen kitűnik ez az ideiglenes tisztviselői, továbbá havi- és napidíjas tisztviselői állások esetében. Ez állások 4 év alatti felszámolásának ürügyén 1920–25-ig a főváros kistisztviselőinek jelentős részét menesztették, s közben a státusok száma nem fogyott.¹⁰²

A főváros vezetőségének sikerült elérnie célját, a létszámapasztás ürügyén mindazokat elbocsátották, akik nem az uralkodó klikk szolgálatában állottak, úgyhogy az elbocsátások ellenére sem csökkent a tisztviselői státusok száma, s elég hely volt saját párthíveik elhelyezkedési igényeinek kielégítésére.

Amint az előzőkben bemutattuk, kb. öt évnek kellett eltelnie, amíg az ellenforradalmi rendszer egyik nehéz ellentmondását úgy-ahogy megoldotta, a társadalmi bázisának oly fontos, jelentős részét kitevő, de az ország szükségletein és anyagi lehetőségein messze túlnőtt köztisztviselő apparátus létszámát némileg csökkentette. Igaz, hogy ezzel a köztisztviselőknek olyan rétegét hozta létre, amelyik állandó hangos elégedetlenség közepette követelte vélt jogait és elvesztett egzisztenciája visszaszerzésére törekedett. Ugyanakkor az állami költségvetés személyi rovatának kiadásai nem csökkentek jelentősen. Formálisan mégis eleget tett a kormányzat a túlméretezett köztisztviselő apparátus leépítése sok oldalról elhangzó követelésének anélkül, hogy saját társadalmi bázisát lényegesen meggyengítette volna. Annál is inkább, mert hiszen az 1922–25. évben elbocsátott köztisztviselők jelentős részét a következő 3–4 évben vagy reaktiválták, vagy sikerült számukra új egzisztenciát teremteni, vagy „társadalmi rangjuknak” megfelelő nyugdíjat biztosítani. Így volt lehetséges az, hogy a szellemi munkanélküliek 1928. évi statisztikai összeírása már alig talál állástalan állami tisztviselőt az országban.¹⁰³ Ekkor már a kérdőívet kitöltő 15 637 közlekedési szellemi dolgozó mellett csak 347 állástalant, a közigazgatás 30 404 hivatalnoka mellett csupán 563 állástalant, s az igazságszolgáltatás 12 087 szellemi dolgozója mellett csak 201 állásnélkülit találtak.¹⁰⁴

A leépítésekkel együtt kísérelte meg az ellenforradalmi kormányzat feloldani, vagy legalább némileg csökkenteni azt a másik ellentmondást, amely a köztisztviselőknek szánt társadalmi szerep és életszínvonaluk között állott fenn. Nyilvánvaló volt, hogy azonosulásuk ellenére sem lehet arra számítani, hogy e réteg az ellenforradalom adott formáit támogassa huzamosabb ideig, hogyha legalább részben nem állítják vissza kiváltságos anyagi helyzetét.

A Bethlen-kormánynak három évre volt szüksége ahhoz, hogy megkísérelhesse a köztisztviselők generális fizetésrendezését végrehajtani.

1924-re a közalkalmazottak addigi fizetési rendszere teljesen tarthatatlanná vált. Az állami költségvetést aránytalanul megterhelte az állami közigazgatási és nyugdíjas tisztviselők fizetése, amint a túloldali táblázat mutatja.

Tehát az állami költségvetésnek a példaképpen bemutatott ágazatokban közel kétharmad részét a közigazgatás tényleges és nyugállományú tisztviselőinek fizetésére fordították. Ugyanakkor az állandó elégedetlenség jelezte, hogy ez sem elegendő, az állami tisztviselők fizetésükből nem képesek polgári színvonalon élni. A rendkívül komplikált fizetési rendszer pedig nem könnyebbé jelentett, csak a kifizetésekkel járó adminisztráció növelését szolgálta, s lassanként teljesen áttekinthetetlenné vált. A kormány nem volt képes javítani a helyzeten, különösen miután kezét a Népszövetség által jóváhagyott újjáépítési költségvetés is megkötötte.¹⁰⁵

Ilyen körülmények között került sor az 1924. évi július 1-i általános köztisztviselői fizetésrendezésre. A fizetéseket aranykorona értékben állapították meg, a természetbeni ellátást beszüntették, a segélyeket és pótlékokat eltörölték. Az

*Az állami költségvetés kiadásai egyes ágazatok szerint
1924. júniusban*

Megnevezés	Személyi kiadások, aranykorona	Egyéb kiadások, nettó, aranykorona
Kormányzóság	53 870	18 523
Nemzetgyűlés	299 619	11 839
Legfőbb Számszék	15 525	19 072
Közigazgatási bíróság	24 434	1 240
Földreform hivatal	27 094	2 455
Miniszterelnökség	12 534	88 324
Külügyminisztérium	295 415	93 709
Kereskedelmi Minisztérium	381 706	78 034
Közmunkák	646 550	208 849
Népjóléti Minisztérium	395 274	745 235
Igazságügyi Minisztérium	1 410 501	287 730
Összesen:	3 562 522	1 555 010

aranykorona értékű fizetésmegállapítás célja az volt, hogy a fizetések legalább némileg versenyt tartsanak az inflációval, automatikusan emelkedjenek a korona árfolyamának megfelelően. A természetbeni ellátás és segélyek eltörlése pedig a fizetésrendszer egyszerűsítését szolgálta.

Az állami alkalmazottak nem voltak megelégedve azzal, hogy a sok ígéret után csak ennyit kaptak, erélyesen tiltakoztak az új fizetésrendszer ellen. Az eltörölt természetbeni ellátás helyett a kormány készpénzváltást adott, de az már az első hónaptól kezdve sem felelt meg a természetbeni ellátás értékének. A fizetéseket ugyan aranykoronában szabták meg, de a fizetési eszköz a papírkorona volt. Ezért minden hónapban új átszámítási kulcsot (szorzószámot) állapítottak meg, s a fizetéseket e szorzószám alapján átszámítva papírkoronában fizették ki. Már a papírkoronára való átszámításkor jelentős veszteséget szenvedtek a tisztviselők, s ez csak növelte a kívánnál alacsonyabb mértékben megállapított fizetés kiváltotta elégedetlenséget. Hosszas viták és tárgyalások után a kormány már július 1-én kénytelen volt azokat a fizetéseket életbe léptetni, amelyeket az újjáépítési költségelőirányzat szerint csak 1924 októberében kívánt bevezetni. A Népszövetségi főbiztos megállapítja 1924. júniusi jelentésében: „Ennek folytán az új költségvetési év első 3 hónapjának kiadásai lényegesen meghaladják azt a havi átlagot, amelyet az újjáépítési költségelőirányzat megszab.” A magyar kormány olyformán igyekszik e havi átlag keretein belül maradni, hogy részben más, nem személyi kiadásokra vonatkozó tételekben próbál megtakarításokat elérni, részben pedig azáltal, hogy az állami vállalatok részére előirányzott üzemi hiányokat csökkenti.¹⁰⁶

Az 1924. évi fizetésrendezés tehát eredeti célját egyáltalán nem érte el, az állami költségvetés aránytalanságát nemhogy megszüntette volna, de még tovább

eltorzította a személyi kiadások irányába, ugyanakkor a fizetésemelés mértéke korántsem elégítette ki a közalkalmazottakat. Az aranykorona értékben megállapított fizetést, mint az alábbi kimutatásból kitűnik, az egyes fizetési osztályoknál eltérően állapították meg, de a fizetés egyetlen fizetési osztályban sem érte el a háború előtti, hanem annak 36,6 és 72,4 százaléka között mozgott.

Az állami tisztviselők fizetése 1914-ben és 1924-ben

Fizetési		1914-ben egy óra arany- koronában	1924. júl. 1-től egy óra arany- koronában	Az 1924. évi az 1914. évének hány %-a
osztály	fokozat			
I.	—	3333	1210	36,3
II.	—	2000	810	40,5
III.	—	1333	550	41,2
IV.	1	—	460	39,5
	2	1167	410	35,1
V.	1	1000	350	35,1
	2	833	310	35,0
VI.	1	667	290	43,4
	2	600	260	43,3
	3	533	230	43,1
VII.	1	500	210	42,0
	2	450	195	43,3
	3	400	180	45,0
VIII.	1	336	160	43,7
	2	333	150	45,0
	3	300	140	46,6
IX.	1	266	130	48,8
	2	241	120	49,8
	3	216	110	50,9
X.	1	200	105	52,5
	2	183	100	54,6
	3	166	96	57,8
XI.	1	150	92	61,3
	2	133	88	66,1
	3	116	84	72,4

Az állami tisztviselők zöme tehát átlagosan kb. a világháború előtti fizetésének 50%-át kapta. Az aranykorona névleges értéke azonban nem egyezett a vásárlóértékkel, hanem lényegesen alatta maradt. A közszükségleti cikkek ára aranykoronában számítva a KANSz kimutatása szerint mintegy 40%-kal volt magasabb a háború előtti áraknál. A következő hónapokban a fizetések értéke tovább romlott. A KANSz Gr. Bethlen István miniszterelnökhöz benyújtott memorandumának melléklete szerint 1925 májusában a köztisztviselői fizetések a háború előttihez viszonyítva a következőképpen alakultak:

Megnevezés	Békebeli aranykoronában	Békebeli illetmények mai értéke		Ma (1925. IV.) papírkoronában	Mai illetmény békebeli ill. értékének %-a	Békebeli illetm. értéke a mai ill.-nél több %-a
		aranykoronában	papírkoronában			
IV.	1166	1555	22 548 000	6 800 000	30,2	231,5
V.	833	1111	16 111 000	5 100 000	31,7	215,8
VI.	533	711	10 310 000	3 740 000	36,3	175,7
VII.	400	533	7 729 000	2 890 000	37,4	167,4
VIII.	300	400	5 800 000	2 100 000	38,1	162,4
IX.	216	288	4 176 000	1 700 000	40,7	145,6
X.	166	221	3 205 000	1 462 000	45,6	119,2
Kezelő	116	155	2 248 000	1 258 000	56,0	78,7
Műsz. alt. I. . . .	83	111	1 610 000	935 000	58,1	72,2
„ „ II. . . .	83	111	1 610 000	884 000	54,9	82,1
Kezelő alt. . . .	67	83	1 213 000	850 000	65,8	51,9
Alt.	56	67	972 000	782 000	80,5	24,3

Ha a KANSz kimutatását nem vesszük figyelembe, s csak a saját számításainkra támaszkodunk, amely szerint a fizetések aranykorona értékben mintegy 50%-ra estek, az árak ugyanakkor aranykoronában mintegy 40%-kal emelkedtek — azt látjuk, hogy az állami tisztviselők reálkeresete az 1924. júliusi fizetésrendezés után is a békebelinek átlagban mintegy 35,7%-ára esett, szélső határaiban 25,9%-a és 51,7%-a között mozog.

A köztisztviselői fizetések ily nagymértékű esése egyedülálló. Még az ekkor is nagy nehézségekkel küzdő, a közalkalmazottak állandó követeléseitől hangos Ausztriában is — mint az alábbi összehasonlítás mutatja — kb. 50–60 százalékkal volt magasabb a közalkalmazottak fizetése 1924 májusában, mint Magyarországon.¹⁰⁸

Magyar	Osztárk	Magyar	Osztárk	Magyar papírkorona átszámítva	Az osztárkok fizetése a magyarnál több %-al
fizetési osztály		papírkoronában			
IV.	I.	6 800 000	10 128 000	11 748 005	72,8
V.	II.	5 100 000	7 232 000	8 395 111	64,6
VI.	III.	3 740 000	5 192 000	6 023 000	61,0
VII.	IV.	2 840 000	3 774 000	4 378 000	51,5
VIII.	V.	2 210 000	2 812 000	3 262 000	47,6
IX.	VI.	1 700 000	2 277 000	2 641 000	55,4
X.	VII.	1 462 000	1 865 000	2 164 000	48,0
XI.	VIII.	1 258 000	1 454 000	1 686 000	33,9
Kezelő	IX.	935 000	1 244 000	1 433 000	54,3
Altiszt	X.	782 000	1 131 000	1 312 000	67,8

Egy négytagú tisztviselő család életfenntartási költségei 1913-ban és 1925. január 1-én
(Apa, anya és két gyermek)

Á r u	Az egész család szükséglete egy hónapra	Áru egy-sége	Ára 1913-ban		Ára 1925. január 1-én		Indexszám 1913 = 1	Az 1925. jan. 1-én aranykoronában, 1 havi szorzószám 15 ezer	Megjegyzés
			egységenként	egy havi szükségletnek	egységenként	egy havi szükségletnek			
A) Élelmiszerek									
Nullás liszt ¹	4 kg	1 kg	0,36	1,44	8 200	32 800	22 777	2,19	¹ Összesen 40 kg liszt 4 személynek
Főzőliszt ¹	12 „	1 „	0,34	4,08	7 700	92 400	22 647	6,17	
Kenyérliszt ¹	24 „	1 „	0,30	7,20	6 900	165 600	23 000	11,04	
Burgonya	40 „	1 „	0,09	3,60	2 600	104 000	28 889	6,93	
Cukor	4 „	1 „	0,88	3,52	15 000	60 000	17 722	3,90	² Összesen 15 kg hús 4 személynek
Zsír	4 „	1 „	1,77	7,08	41 000	164 000	23 163	10,93	
Só	4 „	1 „	0,27	1,08	5 000	20 000	18 519	1,33	
Tej	15 l	1 l	0,31	4,65	5 800	87 000	18 709	5,80	
Tojás	30 db	1 db	0,08	2,40	2 700	81 000	33 125	5,40	
Marhahús ²	8,5 kg	1 kg	2,17	18,45	42 000	357 000	22 114	23,80	
Disznóhús ²	2 „	1 „	1,99	3,98	43 000	86 000	24 121	5,73	
Kolbásznemű ²	4,5 „	1 „	2,19	9,86	60 000	270 000	29 412	18,00	
Bab	4 „	1 „	0,41	1,64	6 900	27 600	16 098	1,84	
Káposzta	4 „	1 „	0,27	1,08	6 750	27 000	22 223	1,80	
Hagyma	2 „	1 „	0,21	0,42	4 600	9 200	17 857	0,61	
Mák	0,5 „	1 „	1,26	0,63	26 000	13 000	19 444	0,87	
A) összesen:				71,11		1 596 600	22 430	106,34	
B) Ruhafélék									
Férfiruha ³	1/6 ruha	1	75,00	12,50	2 150 000	358 333	28 667	23,89	³ Egy ruha személyenként 1 évre
Női ruha ³	1/6 „	1	80,00	13,33	2 250 000	375 000	28 132	25,00	
Gyermekruha ³	1/3 „	1	40,00	13,33	1 050 000	350 000	26 256	23,33	⁴ Egy kabát személyenként 2 évre
Férfikabát ⁴	1/24 „	1	96,00	4,00	2 300 000	95 000	23 958	6,39	
Női kabát ⁴	1/24 „	1	100,00	4,17	2 400 000	100 000	23 981	6,67	⁵ Egy kalap személyenként 1 évre
Gyermekkabát ⁴	1/12 „	1	48,00	4,00	1 100 000	91 667	22 917	6,11	
Férfisapka ⁵	1/12 „	1	6,50	0,54	175 000	14 583	27 005	0,97	
Női kalap ⁵	1/12 „	1	10,00	0,83	260 000	21 667	26 105	1,44	
Gyermeksapka ⁵	1/6 „	1	3,00	0,50	80 000	13 333	26 666	0,89	
Vászon	2 m	1	0,90	1,80	40 000	80 000	44 444	5,33	
Flanell	1/4 „	1	6,80	1,70	36 000	9 000	45 000	3,36	
Férfikézelő	1 db	1	0,40	0,40	21 000	21 000	52 500	1,40	
Férfiharisnya ⁶	1/4 pár	1	0,90	0,23	42 000	10 500	45 625	0,70	⁶ 3 pár zokni 1 évre
Női harisnya ⁷	1/2 „	1	1,80	0,90	80 000	40 000	44 444	2,67	
Gyermekharisnya ⁸	1/2 „	1	0,50	0,25	25 000	12 500	50 000	0,83	⁷ 6 pár zokni 1 évre
Férficipő ⁹	1/6 „	1	18,00	3,00	360 000	60 000	20 000	4,00	
Női cipő ⁹	1/6 „	1	16,00	2,67	340 000	56 667	21 186	3,78	⁸ 3 pár zokni 1 évre
Gyermekcipő ⁹	1/3 „	1	8,00	2,67	175 000	58 333	21 843	3,89	
B) összesen:				66,82		1 767 583	27 322	120,65	⁹ 2 pár cipő 1 évre személyenként
C) Fűtés, világítás									
Elektromos áram	130 Kiv.	1	0,06	7,80	600	78 000	10 000	5,20	¹⁰ Orvos, gyógyszer közl., színház, könyvek, beruházások stb. hiányoznak
Szén	1,7 q	1 kg	4,40	7,48	102 000	173 400	23 181	11,56	
Fa	1,7 „	1 „	2,57	4,36	70 000	119 000	26 233	7,94	
C) összesen:				19,64		370 400	18 688	24,70	¹¹ Megmutatkozó különbség 94,51 aranykorona, ez 60,14% emelkedés
A, B, C együtt: ¹⁰				157,57 ¹¹		3 734 183	24 019	251,69	
¹² Ide jön két gyermek után járó 33 K családi pótlék									

Néhány fizetési kategória ugyanekkor összehasonlítás céljából

XI. fizetési osztály	150,—	104,0	¹³ Ide jön 30 K családi pótlék a feleség és két gyermek után
X. „ „	200,—	116,0	
IX. „ „	250,—	130,0	
VIII. „ „	333,—	160,0	
VII. „ „	433,—	200,0	
VI. „ „	566,—	250,0	
V. „ „	866,—	330,0	

A KANSz 1925. május 15-én a miniszterelnökhöz benyújtott memorandumában azt dokumentálja, hogy a magántisztviselői fizetések 61–117%-kal múlják felül az állami tisztviselőkét. Az alábbi táblázaton a Magyar Nemzeti Bank tisztviselőinek fizetését hasonlították össze az állami tisztviselők fizetésével. Ha a KANSz alábbi összeállítását tendenciózusnak tekintjük, s ha figyelembe is vesszük azt a különleges helyzetet, melyet a magántisztviselők közt a Magyar Nemzeti Bank tisztviselői elfoglaltak, akkor is feltűnő a fizetések közötti ilyen nagyarányú különbség.¹⁰⁹

Állami rendszerű fizetési osztály	Magyar Nemzeti Bank tisztviselői beosztás	Havi fizetés papírkoronában		A Magyar Nemzeti Bank-nál több %-kal
		állami	MNB	
IV.	igazgató h.	6 800 000	11 000 000	61,7
V.	főfelügyelő	5 100 000	9 000 000	70,5
VI.	felügyelő	3 740 000	7 500 000	100,5
VII.	főellenőr	2 890 000	6 000 000	107,6
VIII.	ellenőr	2 210 000	4 500 000	103,6
IX.	felülvizsgáló	1 700 000	3 000 000	76,5
X.	tisztviselő	1 462 000	2 600 000	77,8
XI.	id. tisztviselő	1 258 000	2 300 000	82,8
Kezelő	tisztviselő	935 000	1 700 000	81,3
Altiszt		782 000	1 700 000	117,4

Az eddigiekből világosan látható, hogy a magyar köztisztviselők fizetése az 1924. júliusi javítás után is mélyen alatta maradt a háború előtti fizetésnek, annak csupán mintegy 36%-át tette ki, a külföldi tisztviselői fizetések közül a legalacsonyabbak egyikének, az osztráknak is csak mintegy 2/3-át érte el, a magyar banktisztviselők fizetésének pedig csupán valamivel több, mint a fele volt.

Természetes, hogy ilyen körülmények között a köztisztviselői kérdés nem juthatott nyugvópontra, a köztisztviselők már első perctől kezdve tiltakoztak az 1924-i fizetésrendezések mértéke miatt.¹¹⁰

A köztisztviselők fizetésének az értéke minden tiltakozás ellenére 1924 júliusa és 1925 júliusa között tovább romlott. 1924 júliusától 1925 júliusáig az aranykorona papírkoronára való átszámításának szorzószámát a kormány nem változtatta meg. Igaz, hogy már 1924 júliusában az aranykorona értéke a genfi tőzsdén emelkedett, s így látszatra a köztisztviselők fizetése is magasabb lett. Viszont ugyanakkor a közszükségleti cikkek ára nem csökkent, hanem tovább emelkedett.¹¹¹ Így az a helyzet állott elő, hogy a köztisztviselő családok az 1924-es fizetésemelés után nemigen tudtak fizetésükből jobban megélni, mint az előző években. Még egy VII. fizetési osztályban levő tisztviselő sem volt képes családját fizetéséből eltartani, amint ezt a mellékelt számítások mutatják (lásd a 104–105. lap között).

A mellékelt kimutatás számadatai kétségtávol igazolják, hogy a világháború előtti árakhoz képest a tisztviselők minimális életstandardjához szükséges élelmi

és ruházati cikkek árai 1925 júliusában mintegy 60%-kal voltak magasabbak, mint az első világháború előtt. Tehát ha a háború előttihez viszonyítjuk az 1924. júliustól 1925. júliusig érvényben levő fizetéseket, azt látjuk, hogy a világháború előtt már a X. fizetési osztály 3. fokozatában levő kezdő tisztviselőnek olyan illetménye volt, amelyből fedezni tudta saját és családja kiadásait, míg 1925 júliusában csakis a VI. fizetési osztály 2. fizetési fokozatában levő, vagy annál magasabb fizetést élvező, tehát többnyire régebben szolgáló vezető tisztviselő volt abban a helyzetben, hogy a maga és családja részére feltétlen szükséges életfenntartási szükségleteket biztosítani tudta.

A magyar köztisztviselők fizetése más — még a háborúban vesztes — államok köztisztviselőinek fizetéséhez mérten is jelentős mértékben esett. Mellékletben (112–113. l. között) bemutatjuk hat európai ország köztisztviselőinek fizetését 1925. június havában. Ez az összeállítás illusztrálja, hogy a magyar köztisztviselői kar fizetése mily nagy mértékben alatta maradt a más államokban élő tisztviselők fizetésének.

A magyar köztisztviselők fizetése tehát 1925 júniusában a legoptimálisabb esetben is csupán mintegy 50%-át — de nem ritka eset, hogy csak kb. egynegyedét — tette ki a külföldi köztisztviselők fizetésének.

A fenti kimutatást a népszövetségi tárgyalások előkészítő anyagaként készítették el Bethlen számára.¹¹² Taylor, a Népszövetség helyettes főbiztosa, 1925. február 27-én levelet intézett Bethlenhez, melyben elismeri, hogy a tisztviselők fizetése komoly csökkenést mutat a háború előttihez képest, megpróbálja némileg szépíteni a helyzetet, s levelében megállapítja:

a) A tisztviselők fizetése majdnem egész Európában csökkent, különösen ahol a pénzügyek megrendültek.

b) A magyar tisztviselők rossz fizetését némileg kiegyenlítik a magas lakbértérítések, s egyéb kedvezmények (pl. félárú utazás stb.).

c) A háború előttihez képest a magasabb fizetési osztályban levő tisztviselők száma nagyon emelkedett az alacsonyabb osztályokban levőkhöz képest.

d) A múlt év júliusában volt kb. 10%-os fizetésemelés.

e) Az aranykorona értéke emelkedett, a 17 000-es szorzószám maradt.¹¹³

Ez esetben nem a népszövetségi helyettes főbiztosnak, hanem a kormánynak volt igaza. Egyedül az e) pontban látta jól Taylor a helyzetet, de a fizetés kérdésében tévedett. Rövidesen a Népszövetség is kénytelen volt belátni a helyzet tarthatatlanságát, s lépéseket tenni, sürgetni a köztisztviselői fizetések rendezését. A kormánynak viszont fontos volt a kérdést nyugvópontra juttatni egyrészt azért, hogy ezzel is bizonyítsa külföld előtt Magyarország gazdasági prosperitását, az államrend szilárdságát, másrészt, hogy saját bázisát még inkább megszilárdítsa.¹¹⁴

AZ 1925. ÉVI FIZETÉSRENDEZÉS

A köztisztviselő kérdést az 1924. évi IV. tc. kísérelte meg ismételten rendezni. A kormány újabb leépítéssel egybekötött fizetésemelést hajtott végre, amelynek mértéke kb. 10–15% között mozgott. 1925-ben felállították a Központi Illet-

ményhivatal, melynek feladatává tették az összes állami alkalmazott, nyugdíjas és özvegyi kegydíjas járandóságának gépi erővel való számfejtését. Az új illetmények 1925. július 1-től fizették, megszüntetve az aranykorona szorzószámot, melyre a korona stabilizációja adott lehetőséget. Az 1924–25. évi állami költségvetésben a tisztviselők fizetésére 124 890 000 aranykoronát vettek fel az alábbi részletezés szerint.¹¹⁵

Megnevezés	Egy évre millió arany- koronában
Fizetések	94,17
Tiszteletdíjak	3,45
Bérek	5,02
Hozzájárulások (vármegyei, köz- ségi stb. illetményekhez) . . .	7,69
Hozzájárulások (a nem állami tanítók szem. fizetéséhez) . . .	14,56
Összesen:	124,89

Az új fizetési rendszer bizonyos fokú stabilitást hozott, de a fizetésemelés mértéke alacsony volt, közel sem elégítette ki a tisztviselői kar igényeit. A KANSz lapja az első olyan számában, amely az új köztisztviselői fizetések első kiutalása után jelent meg, így ír: „Amit elértünk, azt korántsem szándékoztunk lekicsinyelni, viszont azonban kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy jogos várakozásainkból egész sorozat romokban hever, s tovább éleszti a nyugtalanságot kategóriánkban, amely pedig viharvert sorsával, minden vezekelnivaló nélkül is túlon túl egyaránt megbűnhődött már múltat is, jövőt is.”¹¹⁶

Fellengzős szavaiktól eltekintve mégis érthető a közalkalmazottak elégedetlensége, ha a fizetésjavítás utáni illetményeiket összehasonlítjuk az I. világháború előtti illetményekkel.¹¹⁷ (Táblázat a 110–111. lapon.)

Az új fizetések tehát az állami fizetési osztályokba tartozó tisztviselőknél a „békebeli” fizetéseknek még mindig csak 27,4–73,2%-a között mozogtak, általában ennek kb. 30%-át érték el. Relatíve valamelyest jobb arányt értek el a pedagógusok, akiknek fizetése a világháború előttinek 51,5–64,8%-át, átlagban mintegy 54–56 százalékát tette ki. A fizetésjavítás látszólag kevésbé kedvezett az igazságszolgáltatási apparátusnak, az ügyészeknek és bírácoknak, kiknek fizetése a békebelinek kb. 25–82%-át tette ki, kb. 40%-os átlaggal. A valóságban azonban ez a különbség csupán annyit jelentett, hogy a közalkalmazotti rétegeken belül a viszonylag rosszul fizetett pedagógus fizetését 1925 júliusában valamelyest nagyobb mértékben emelték, mint az ugyanezen a rétegen belül legmagasabb fizetést élvező bírói és ügyészi kar illetményeit. Tehát kismértékű nivellálódást is jelentett az 1925. júliusi fizetésrendezés. Az előző kategóriáknál nagyobb mér-

A közalkalmazottak fizetése 1914-ben és az 1925. évi fizetésrendezés után

Állások megnevezése		1914/15. évben akkori korona	Az 1914/15. évi átszámítva papirkoronára, a drágulási index- szám 21 100	1925. évben átszámítva papirkoronára, 17 000-es szorzószám	Az 1925-i hány %-a az 1914. évinek
osztály	fokozat				
I.		3333	70 326 300	20 400 000	29,0
II.		2000	42 200 000	13 600 000	32,2
III.		1333	28 126 300	9 180 000	32,6
IV.	1.	—	—	7 650 000	
	2.	1166	24 602 600	6 800 000	27,6
V.	1.	1000	21 100 000	5 780 000	27,4
	2.	833	17 576 300	5 100 000	29,0
VI.	1.	666	14 052 600	4 760 000	33,9
	2.	600	12 660 000	4 250 000	33,6
	3.	533	11 246 300	3 740 000	33,3
VII.	1.	500	10 550 000	3 400 000	33,2
	2.	450	9 495 000	3 145 000	33,1
	3.	400	8 440 000	2 890 000	34,2
VIII.	1.	366	7 722 600	2 550 000	33,0
	2.	333	7 026 300	2 380 000	33,9
	3.	300	6 330 000	2 210 000	34,9
IX.	1.	266	5 612 600	2 040 000	36,3
	2.	241	5 185 100	1 870 000	36,8
	3.	216	4 557 600	1 700 000	37,3
X.	1.	200	4 220 000	1 615 000	38,3
	2.	183	3 861 300	1 530 000	39,6
	3.	166	3 502 600	1 462 000	41,7
XI.	1.	150	3 165 000	1 394 000	44,0
	2.	133	2 806 300	1 326 000	47,3
	3.	116	2 447 600	1 258 000	41,4
Gyakornok	főisk.	83	1 751 300	1 190 000	68,0
	közép	66	1 392 600	1 020 000	73,2
	alsó	50	1 055 000	—	

Egyetemi, műegyetemi ny. r. tanárok és állatorvosi főiskolai tanárok

Maximum		1333	28 126 300	8 160 000	29,0
16—20 év		1200	25 320 000	9 160 000	32,2
Minimum		533	11 246 300	5 610 000	48,9

Áll. elemi népisk. tanítók és áll. óvónők

Tanítók	max.	266	5 612 600	2 890 000	51,5
	min.	100	2 110 000	1 258 000	59,6
Óvónők	max.	183	3 861 300	2 040 000	52,8
	min.	92	1 941 200	1 258 000	64,8

Kir. ítélőbírák és ügyészek

Kúriai elnök		2333	49 226 300	13 600 000	27,6
Kúriai alelnök		2000	42 200 000	10 540 000	25,0
Kúriai tan. elnök	max.	1166		8 840 000	35,9
	min.	1166	24 602 600	7 650 000	31,1
Kúriai bíró	max.	1000	21 100 000	7 650 000	36,3
	min.	833	17 576 300	6 460 000	36,8

Állások megnevezése		1914/15. évben akkori korona	Az 1914/15. évi átszámítva papírkoronára, a drágulási index- szám 21 100	1925. évben átszámítva papírkoronára, 17 000-es szorzószám	Az 1925-i hány %-a az 1914. évinek
osztály	fokozat				
Ítéelő bíró, táblai	max.	666	14 052 600	6 970 000	49,6
	min.	533	11 246 300	5 100 000	45,3
Törvényszéki bíró	max.	500	10 550 000	5 440 000	51,5
	min.	216	4 557 600	3 740 000	82,1

Kezelők és altisztek

I—II. o. műszaki altiszt . . .	max.	116	2 447 600	2 040 000	83,3
	min.	83	1 751 300	884 000	50,3
Kezelő és altiszt	max.	83	1 751 300	1 224 000	69,5
	min.	56	1 055 000	782 000	74,1

Állami rendszerű kezelők, kezelőnők, napidíjasok

Kezelők, kezelőnők	max.	116	2 447 600	1 445 000	41,3
	min.	83	1 751 300	935 000	53,4
Napidíjasok	max.	150	3 165 000	1 326 000	41,9
	min.	63	1 329 300	867 000	65,2
Napibéres szolgák	max.	96	2 025 600	350 000	47,0
	min.	60	1 266 000	714 000	56,4

Államvasúti rendszerű tisztviselők

I.		1250	26 375 000	10 200 000	38,7
II.	max.	1000	21 100 000	8 330 000	39,5
	min.	1000	21 100 000	7 480 000	35,5
III.	max.	833	17 576 300	6 290 000	35,8
	min.	750	15 825 000	5 610 000	35,4
IV.	max.	700	14 770 000	5 100 000	34,5
	min.	600	12 660 000	4 420 000	34,9
V.	max.	550	11 605 000	3 910 000	33,7
	min.	450	9 495 000	3 230 000	34,0
VI.	max.	416	8 777 600	2 890 000	32,9
	min.	350	7 385 000	2 650 000	34,5
VII.	max.	316	6 667 600	2 380 000	35,7
	min.	266	5 612 600	2 040 000	36,3
VIII.	max.	241	5 085 100	1 870 000	36,8
	min.	191	4 030 100	1 700 000	42,2
IX.	max.	166	3 502 600	1 625 000	46,1
	min.	133	2 806 300	1 445 000	51,5

Államvasúti rendszerű segédtisztek és altisztek

I. oszt. segédtiszt	max.	300	6 330 000	2 635 000	41,8
	min.	108	2 278 000	1 360 000	60,0
II. oszt. segédtiszt	max.	232	4 885 200	1 785 000	36,5
	min.	83	1 751 300	1 020 000	58,5
I. oszt. altiszt	max.	166	3 502 600	1 615 000	46,3
	min.	66	1 392 600	1 020 000	73,6
II. oszt. altiszt	max.	116	2 392 600	1 360 000	55,8
	min.	50	1 055 000	799 000	76,1

tékben emelkedett a háború előttihez képest a tisztviselői kar alsó peremét és e rétegből más rétegbe való átmenetet képező kezelők, altisztek fizetése, mely 74,1–83,3% között mozog. Az infláció és szanálási válság egész ideje alatt ez a réteg vesztett a világháború előtti jövedelméhez képest a legkevesebbet, fizetése rendszeresen annak 70–80%-a között mozgott. A világháború előtt ugyanis olyan alacsony jövedelmük volt, hogy ezt már a magasabb tisztviselői fizetések csökkentésének mértékében nem lehetett leapasztani. Annál feltűnőbb, hogy a tisztviselőréteg legalsó kategóriája – kezelők, kezelőnők, napidíjasok – fizetése, illetménye az 1925. júliusi rendezéskor a háború előttinek csak 41,3–65,2%-át érte el. Ez a réteg nem volt az előző rétegnél jobban fizetve a világháború előtt sem, tehát teljesen indokolatlan volt életszínvonaluknak a hasonló körülmények között élő altisztek és véglegesített kezelők életszínvonala alá szorítása. Az államvasúti fizetési osztályokba sorolt tisztviselők ebben az időben általában valamelyest kevesebb fizetést élveztek, mint az állami fizetési osztályokba soroltak. Érdekes, hogy az 1925. júliusi fizetésrendezés után az államvasútiak alsó és felső kategóriái az első világháború előttihez képest nem állottak oly távol egymástól, mint az államiakéi. Míg az államiak 27,4–73,2%, addig az államvasútiak 38,7–51,5% szélső értékek között mozognak.¹¹⁸

Az állami és államvasúti tisztviselők és egyes rétegeik jövedelme közötti jelentős különbség ellenére a tisztviselői fizetések az 1925-i rendezés után mélyen a háború előtti színvonal alatt maradtak, annak átlagban még mindig legoptimistább becslés szerint is mintegy 50%-át érték el.

Amint látjuk, a Bethlen-kormány még 1925-ben sem volt képes megoldani a köztisztviselők életszínvonalának a kérdését, annak ellenére, hogy saját stabilitása érdekében egyre sürgetőbbé vált a nem csupán érzelmi, hanem anyagi érdekek szálaival is e rendszerhez fűzött köztisztviselői gárda kiformalása. Nem a kormány belátásán vagy akarátán, hanem gazdasági lehetőségein múlott a tisztviselő életszínvonal kérdésének generális, a köztisztviselők számára is megnyugtató rendezése. A megfelelő rendezés viszont szükségképpen alá volt rendelve a gazdasági stabilizáció kérdésének. Hogy mennyire így volt ez, azt az az egyszerű tény is bizonyítja, hogy a stabilizáció első pillanatától, 1926 őszétől kezdve a tisztviselői fizetéseket olyannyira megjavította a Bethlen-kormány, hogy a tisztviselők egyes kategóriái részére az I. világháború előttinél magasabb életszínvonalat biztosított.

A stabilizációt követő években újabb kedvezményekkel igyekeztek a köztisztviselőket a dolgozó rétegekhez képest egyre kiváltságosabb helyzetbe hozni. Míg a munkások bére 1926–29 között alig változott, a köztisztviselők jövedelme, ha nem is ugrásszerűen, de fokozatosan emelkedett.¹¹⁹ Míg a munkások a háború előtti utolsó években elért reálkeresetüknek csupán mintegy 60–65%-át érték el, a tisztviselők egyes kategóriái nemcsak hogy elérték az 1913. évi életszínvonalukat, de azt túl is szárnyalták. Jellemzően mutatja ezt a lassú, de biztos emelkedést a 113. lapon levő összeállítás.¹²⁰

Ez a kimutatás is bizonyítja, hogy az ellenforradalmi rendszer a Bethlen-rezsim éveiben igyekezett a tisztviselők helyzetét javítani, elégedett, a rendszer mögé felzárkózó tisztviselői gárdát kikovácsolni.¹²¹ Még feltűnőbbek ennek a

Magyarország				Németország				Franciaország			
Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi		Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi		Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi	
		arany-korona	papírkorona (17 000 szorzószám)			arany-korona	papírkorona			Fr.	papírkorona
Miniszter	II.	800	13 600 000	Reichsminister	IV.	2475	41 580 000	—	—	—	—
Államtitkár	III.	540	9 180 000	Staatsekretär	B. V.	1650	27 720 000	—	—	—	—
„	IV.	400	6 800 000	Ministerialdirector	B. IV.	1320	22 176 000	Directeur général	—	3333	12 332 100
„	IV.	450	7 650 000	Ministerialrat	A. XIII.	577,5	9 702 000	Chef de service	—	2250	8 325 000
Miniszteri tanácsos	V.	300	5 100 000	„	A. XIII.	880	14 784 000	Chef de bureau	—	1413	5 228 100
„	V.	340	5 780 000	Regierungsrat	A. X—XI.	330	5 544 000	„ „ „	—	1833	6 782 100
Osztálytanácsos	VI.	220	3 740 000	„	A. X—XI.	577,5	9 702 000	Rédacteur principal	—	916	3 389 200
„	VI.	280	4 760 000	Oberinspektor	A. IX.	258,5	4 372 800	„ „	—	1200	4 440 000
Minisztériumi titkár	VII.	170	2 890 000	Oberfinanzinspektor	A. IX.	379,5	6 375 600	Rédacteur	—	666	2 464 200
„	VII.	200	3 400 000	Obersekretär	A. VII.	192,5	3 234 000	„	—	833	3 682 100
Miniszteri fogalmazó	IX.	100	1 700 000	„	A. VII.	286	4 804 800	Agent de comptoir	—	500	1 850 000
„	IX.	120	2 040 000	Sekretär	X—VI.	149,5	2 511 600	„ „ „	—	600	2 220 000
Hivatali tiszt	X.	86	1 462 000	„	X—VI.	223	3 746 400	Agent de comptoir stagiaire	—	500	1 850 000
„	X.	95	1 615 000	Kanzleisekretär	A. V.	121,5	2 041 200	Garde-magasin,	—	783	2 157 100
Hivatali segéd	XI.	74	1 258 000	„	A. V.	171	2 872 800	premier concierge	—	700	2 590 000
„	XI.	82	1 304 000	Obergehilfen	A	90	1 512 000	Gardien de bureau veilleurs	—	466	1 724 200
Műszaki hivatalsegéd	—	52	884 000	Gehilfen	III—IV.	147,5	2 478 000	„	—	600	2 220 000
„	—	120	2 040 000	Hauswarte Wächter	A	75,5	1 268 000				
Hivatalsegéd, szolgáló	—	46	782 000	Warte, Pförtner	I—II.	119,5	2 007 600				
„	—	72	1 124 000								

Ausztria*				Olaszország				Csehszlovákia			
Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi		Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi		Állás megjelölése	Fizetési osztály	Havi	
		Schilling	Papírkorona Sch. 10 000			Lira	Papírkorona L. 2930			Csk.	Papírkorona Csk. 2100
Minister	—	1606	16 060 000	—	—	—	—	—	—	—	—
Staatsekretär	—	1550	15 500 000	—	—	—	—	—	—	—	—
Sektionschef	I.	1012,27	10 127 700	Direttori generali	4.	2291	6 712 630	Sektionschef	IV.	3603	7 566 300
„	I.	1434,37	14 543 700	Ispettori generali	5.	1750	5 127 500	„	IV.	3971	8 339 100
Ministerialrat	II.	723,75	7 237 500	„	5.	1916	5 613 880	Ministerialrat	V.	2268	4 762 800
„	II.	1165,65	11 656 500	Ispettori superiori	6.	1483	4 345 190	„	V.	2875	5 999 700
Sektionsrat	III.	519,22	5 192 200	„	6.	1708	5 004 440	Sektionsrat	VI.	1877	3 962 700
„	III.	779,99	7 799 900	Ispettori	7.	1333	3 905 690	„	VI.	2268	4 762 800
Ministerial Sekretär	IV.	377,40	3 744 000	„	7.	1483	4 345 190	Ministerial-Sekretär	VII.	1633	3 429 300
„	IV.	559,88	5 598 800	Segretari, Vicesegretari	10.	583	1 708 190	„	VII.	1887	3 962 700
Ministerial-Konzipient	VI.	227,67	2 276 700	„	11.	966	2 830 380	Ministerial-Konzipient	IX.	1164	2 444 400
„	VI.	395,78	3 925 800	Applicati	12.	466	1 365 380	„	IX.	1412	2 965 200
Kanzleioffizial	VII.	186,55	1 865 300	„	12.	583	1 708 190	Kanzleioffizial	X.	842	1 768 200
„	VII.	245,25	2 425 500	Alunni d'ordine	13.	350	1 025 500	„	X.	1039	2 163 000
Kanzleioffizial (hílf)	VIII.	145,29	1 452 900	„	13.	466	1 365 380	Kanzleioffizial (hílf)	XI.	693	1 463 700
„	VIII.	204,02	2 040 200	Primi comessi	—	508	1 488 440	„	XI.	842	1 768 200
Hilfsbeamte	IX.	124,40	1 244 000	Comessi	—	783	2 294 190	Zentralbeamte	—	480	1 008 000
„	IX.	165,58	1 658 800	Uscieri, inservienti	—	300	879 000	„	—	1387	2 912 700
Diener	X.	113,10	1 131 000	„	—	508	1 488 000	Diener	—	528	1 108 800
„	X.	146,77	1 467 700					„	—	977	2 051 700

* Az osztrák tisztviselői fizetéseknél figyelembe kell venni, hogy Ausztriában 1924 novemberében a nagykereskedelmi indexszámok 45%-os emelkedést mutattak a békebeli árakhoz képest, ugyanakkor Magyarországon az emelkedés 54%-os, sőt decemberben 60%-os.

Az állami tisztviselők fizetésének alakulása 1924–28-ban

Fizetési		Havi fizetés pengőben				
osztály	fokozat	1924	1925	1926	1927	1928
I.		1604,78	2396,36	2550,80	2828,50	2878,75
II.		1136,76	1756,80	1756,80	1948,50	1998,75
III.		786,83	1256,11	1259,20	1414,00	1460,33
IV.	1.	663,40	1006,70	1007,60	1129,50	1172,00
IV.	2.	663,40	1006,70	927,60	1039,50	1082,00
V.	1.	509,65	782,39	782,18	877,66	914,41
V.	2.	456,75		702,18	787,66	824,41
VI.	1.	425,77		602,58	678,16	711,08
VI.	2.	385,95	606,92	554,58	625,16	658,08
VI.	3.	346,18		506,58	573,16	606,08
VII.	1.	312,10		445,20	501,50	528,50
VII.	2.	292,23	448,54	413,20	466,50	493,50
VII.	3.	272,32		381,20	431,50	458,50
VIII.	1.	283,74		323,78	369,66	391,00
VIII.	2.	225,48	328,55	307,78	349,66	371,00
VIII.	3.	212,48		291,78	334,66	356,00
IX.	1.	191,46		250,40	288,00	303,41
IX.	2.	178,16	256,74	234,30	273,00	288,41
IX.	3.	164,90		219,20	258,00	273,41
X.	1.	156,04		204,58	240,66	254,25
X.	2.	145,41	209,45	196,58	230,66	244,25
X.	3.	144,11		188,58	220,66	234,25
XI.	1.	136,62		174,80	203,50	215,08
XI.	2.	131,30		166,80	195,50	207,08
XI.	3.	126,00		158,80	187,50	199,08

politikának a következményei az 1929–33-as gazdasági világválság éveiben. Ezekben az években a munkásság és szegényparasztság rohamosan elnyomorodott.¹²² Ezzel szemben a köztisztviselők fizetése a válság első két évében nem változott. Változatlan fizetésükért azonban sokkal többet vásárolhattak, fizetésük reálértéke lényegesen megnőtt, 1931-ben érte el az egész ellenforradalmi korszak alatt a legmagasabb szintet. Elmondható tehát, hogy amíg az ország lakosságának nagy többségét nyomorba taszította, 1931-ig a köztisztviselők a válság haszonélvezői voltak.¹²³

Az első közalkalmazotti fizetéscsökkentés 1931 szeptemberében következett be, melyet még három újabb követett 1932. január 1-én, 1932. július 1-én és 1933. március 1-én. A fizetéscsökkentések ellen a közalkalmazottak hevesen tiltakoztak. A KANSz, a FANSz és a Nyugdíjas Katonatisztek Országos Szövetsége közösen lépett fel a fizetéscsökkentő rendeletek visszavonásáért. Ismét memorandumok mentek a miniszterelnökhöz, a kormány minden tagjához, a 33-as bizottság tagjaihoz. Megismételték az infláció alatt oly sokszor hallott érveket. Arra hivatkoztak, hogy „a világháború után a köz érdekében a legnagyobb áldozatokat a

közalkalmazottak hozták, mert éveken keresztül fizetésüknek oly csekély töredékét kapták, hogy az a megélhetést egyáltalán nem biztosította. Ez a körülmény idézte elő, hogy a legtöbb közalkalmazott ingóságait volt kénytelen áruba bocsátani, hogy ezzel segítse át magát a nehéz időkön”.¹²⁴

A válság éveit tehát a köztisztviselőkre nézve eleinte haszonnal jártak, majd életszínvonaluknak 2–3 éven keresztül némi csökkenését eredményezték.

Nem állíthatjuk, hogy a köztisztviselői fizetéscsökkentéseknek elsősorban az volt az oka, hogy 1931-től az uralkodó osztályok egyes köreiből kezdett előtérbe nyomulni az a nézet, hogy a magyar ellenforradalmi rendszert, annak bázisát és módszereit át kell alakítani. Az ország gazdasági helyzete, s a hatalmas országos méretű felháborodás is közrejátszott abban, hogy 1931-től kezdve ideiglenesen többször hozzá mertek nyúlni a féltett és támogatott köztisztviselő réteg kirívó kiváltságaihoz, csökkentették fizetését. De az bizonyos, hogy szerepe volt ebben az uralkodó osztályok egy része változó politikai elképzeléseinek. Ezek úgy vélték, hogy a bethleni rendszer többé nem alkalmas az elnyomott osztályok fékentarására, s osztályuralmuk biztosítása érdekében a Gömbös-féle totális fasiszta elképzeléseket kell támogatniuk. A megnyerendő rétegeknek is engedelményeket kellett tenni a köztisztviselők privilégiumainak a megnyirbálásával. A magyarországi politikai és társadalmi viszonyok azonban nem tették lehetségessé a gömbösi koncepció maradéktalan és tartós megvalósítását.¹²⁵

A fizetéscsökkentések csak időlegesek voltak. Az 1934–35-ös években a köztisztviselők életszínvonala ismét meghaladta az 1929. évit, majd néhány évi újabb átmeneti kisebb esés után az európai háború éveiben magasra szökött.¹²⁶ Az ellenforradalmi rendszer mindvégig igyekezett hivatalnokait privilégizált helyzetben tartani, s uralma alatt végig igen erősen támaszkodott a dzsentri szellemű, rendkívül nagy létszámú magyar köztisztviselő apparátusra, amely a rendszert buzgón és kitartóan kiszolgálta.

AZ ELLENFORRADALOM ÉS A KÖZTISZTIVISELŐK

A magyar Tanácsköztársaság bukása után mintha minden poklok ördögei szabadultak volna a szerencsétlen országra. Egyszerre száz fejjel támadt fel az anti-kommunizmus sárkánya; ami tegnap dicsőség volt, mára gyalázattá vált, aki tegnap azt hitte: új világot teremt, mára üldözött vad lett.

Mintha a földből nőttek volna ki az ellenforradalom erői; akadtak olyan emberek, akik meggyőződésből hirdették fennen kommunistaellenes érzelmeiket, mások viszont karrierjük megalapozása érdekében. Megint másoknál azt lehetett tapasztalni, hogy múltjukon az alkalmazkodás foltját akarták eltüntetni, s lobogtak a vágytól, hogy tetteikkel is bebizonyítsák.

A prímet ebben a nyüzsgő, hangos kórusban is eleinte a magyar dzsentri és gentroid származású katonatisztek és a köztisztviselők egyes csoportjai, elsősorban a szomszéd országokból menekült hivatalnokok alkották. Igazságtalanok lennénk, ha valamennyi állami hivatalnokot summásan besorolnánk az ellenforradalom táborába.

A proletárdiktatúra bukását követő, s már ismertetett fegyelmi vizsgálatok azt mutatják, hogy a tisztviselőknek egy kisebb, a pedagógusoknak jelentősebb része a munkásság ügye mellé állt.

A köztisztviselők legnagyobb részét azonban származása, neveltetése, a sajátos magyarországi társadalmi fejlődésből kicsírázott mentalitása már eleve távol tartotta a Tanácsköztársaságtól. Ha eleinte az elbocsátástól való félelem, a karriervágy, vagy akár bizonyos illúziók következtében a tisztviselők egy része úgy látta, összeegyeztetheti felfogását a proletárdiktatúra szolgálatával, az első alkalommal, amikor a Tanácsköztársaság nehézségei megmutatkoztak, kétszeres sietséggel igyekeztek elhagyni a süllyedő hajót. Büszke önérzettel utal vissza a magyar tisztviselők egységes ellenforradalmi szerepére a Köztisztviselők Lapja: „A diadalmas Vörös Újság első száma hadat üzent a bürokrácia ellen és csakhamar megindult a hivatalokban a 'tisztogatás'. Egymásután helyeztek rendelkezési állományba mindenkit, akit ellenforradalmárnak tartottak. De nem győzték, mert *a régi tisztviselők mind azok voltak.* [Kiemelés tőlem — Sz. O.]”¹ Korányi Frigyes pénzügyminiszter 1920-ban egyik nemzetgyűlési beszédében kijelenti, hogy „A magyar köztisztviselői kar szelleme igazán minden dicséreten felül állott nemcsak a háború alatt, hanem különösen a forradalom idején.”² A polgári ellenzék is hasonlóan értékelte a köztisztviselők szerepét. Vázsonyi Vilmos a

Neues Pester Journalban a középosztályról megjelent cikkében azt írja, hogy: „Igenis a köztisztviselők egyeteme megtagadta az esküt a proletárdiktatúrának, jórészt kidobták a hivatalokból, s ez az osztály alkotta az ellenforradalmárok zömét.”³

E nyilatkozatok is arra mutatnak, hogy akkor, amikor a társadalom dezorganizálódott, a munkásosztály vezetőitől megfosztva, hatalmi erőiben megsemmisülve, keserű csalódással és elkeseredéssel vonul vissza, a szegényparasztság tömegei osztoznak a legyőzöttek sorsában, a nagybirtokosok és nagytőkések még nem elég egységesek és szervezettek uralmuk teljes visszaállítására, s az erőviszonyok még nem teszik lehetővé annak leplezetlen monopolizálását, egy ilyen nagy létszámú, s társadalmi befolyásában még jelentősebb csoport, mint a magyar köztisztviselő réteg sajátos szerepet kaphatott. Ott találjuk az ellenforradalom élén a hatalomért marakodó ellenforradalmi csoportoknak szinte mindegyikében, a hangadók, s a végrehajtók között egyaránt. Ez a réteg elutasított minden átmenetet, minden szelídebb módszert a régi hatalom visszaállításakor, nem respektálta Peidl kormányának a Tanácsköztársaság vívmányait megsemmisítő rendeleteit, nyílt, leplezetlen ellenforradalmat akart. Történetének első – s egyben utolsó sztrájkját a szakszervezeti kormány megbuktatása érdekében vívta meg, mikor is – amint ezzel utólag oly sokat dicsekedtek – „az összes állami hivatalok, intézmények, üzemek stb. alkalmazottai munkájukat ezen hazafiatlan kormánynak megtagadták. A közszolgálati alkalmazottak összességének ezen egységes fellépése a külföldi misszióknak is átadatott, s 7 óra múlva a Peidl-kormány már csak volt”.⁴ A köztisztviselők már a következő hónapokban úgy állították be, mintha az ő sztrájkjuk eredménye lett volna a Peidl-kormány bukása, vagy legalábbis igen jelentős szerepe lett volna abban.⁵ Ez természetesen túlzás, de mindenesetre az egész államapparátus ilyen egységes fellépését nem lehet ebben a zavaros és feszült szituációban teljesen közömbösnek tekinteni a dolgok alakulását illetően. S mikor később a köztisztviselők anyagi helyzetének javítása került napirendre, a szakszervezeti kormány megdöntése körüli érdekeiket is felhasználják fontosságuk bizonyítására. A nemzetgyűlés 1920. február 25-i ülésén pl. dr. Hegyeshalmi Lajos interpellációjában arra hivatkozik, hogy: „a köztisztviselői kar segített a Peidl-kormány eltávolításánál”. Válaszában Korányi Frigyes pénzügyminiszter ezt készségesen elismeri, s dicséri a köztisztviselők múltbeli és jelenlegi fellépéseit.⁶

Friedrich egyik első dolga, hogy az őt hatalomra segítő köztisztviselő apparátushoz sajátkezű levélben forduljon, amelyben leszögezi, hogy ez a réteg „a megújuló Magyarország fő támasza”.⁷ Ugyanaz nap Andrássy Gyula gróf is kiáltványt tesz közzé a sajtóban a magyar köztisztviselőkhöz. Siet ő is leszögezni, hogy a „nehéz megpróbáltatások között a hivatalnoki kar zöme bevált”.⁸ Mikor Peidl kormánya megbukik, s Friedrichéknek még nincs kialakult elfogadható kormánylistája, az átmeneti időre a „minisztériumok vezetését a rangban legidősebb hivatalnokok veszik át, míg néhány nap múlva koncentrációs kormány nem alakult”.⁹ Az állami hivatalnokok pedig ezekben az időkben valóban megfeleltek az ellenforradalom hozzájuk fűzött reményeinek. A fegyveres hatalom dolgában

oly gyenge Friedrich-kormány mellett, hogy igyekezett a román megszálló hadseregére támaszkodni, meg akarta teremteni saját fegyveres erejét is. Schnetzler Ferenc hadügyminiszter már közvetlenül a Friedrich-kormány megalakulása után a miniszterelnökhöz intézett átiratában a három legfontosabb feladat között jelölte meg az önkéntes karhatalmi alakulatok szervezését, amelyek tiszti és altiszti zászlóaljokon és egyetemi és műegyetemi alakulatokon kívül a közalkalmazottak fegyveres alakulataiból álltak volna.¹⁰ Egyet lehet érteni a korabeli megfigyelővel, amikor arról ír, hogy „A tisztviselői kar, beleértve a városi alkalmazottakat is, a kommunista uralom bukása után határozottan állást foglalt a forradalmi rendszer ellen, a nemzeti alapon álló restauráció hívének vallotta magát, s álláspontja mellett akkor is kitartott, amikor a győztes entente-hatalmak ennek nem látszottak kedvezni.”¹¹

Más megfigyelők és történészek arról szólnak, hogy a szegediek táborának magját katonatisztek és volt dzsentri hivatalnokok alkották. „Az uralkodó osztályok dzsentri-katonatiszti csoportja, amely az ellenforradalom fő katonai ereje, a fehérterror közvetlen megvalósítója a brutális tömeggyilkosságok és kegyetlenkedések véreskezü vezetője volt ...”¹² „Ehhez a réteghez tartozott ugyanis mindenekelőtt a tisztikar, amelynek a létszáma a háború idején hatalmasra duzzadt, feltöltődött a tartalékos tisztek nagy tömegeivel. E tisztek egy része közvetlenül a Nemzeti Hadseregben, különítményekben és más karhatalmi szervezeteknél tevékenykedett, s itt legfőbb támaszát alkotta a szegediek csoportjának. De ugyancsak Gömböséket támogatta a leszerelt fiatal tartalékos tisztek jelentős tömege, akik a korlátozott létszámú fegyveres erőknél nem találtak alkalmazást, s akik a háború alatt hozzászokva a gondtalan élethez, parancsolgatáshoz, bő pénzhez, nem tudtak beletörődni abba, hogy visszakerülve a polgári életbe, vagy sokan közülük az egyetem padjába, most ott mint névtelen senkiknek dolgozniuk kell a megélhetésért.”¹³

Ezek a tényleges és tartalékos tiszti csoportok kiegészültek a menekült és a hazai úri közhivatalnokok egy részével, akik az új irányzatban próbálták elvesztett pozícióikat visszaszerezni, vagy kitörni az alsó hivatalnoki beosztás prokrusztesz-ágyából. De a többséget kitevő tartalékos tisztek nagy része is eredetileg e réteghez tartozott, kishivatalnok, tanító, más állami szolgálatban álló, „nadrágos” ember volt, mielőtt a háború kényszere tiszti ruhába öltöztette volna. Most már azután nem akarta a mundért olcsón letenni, s visszamenni a poros hivatal iktatójába, a díjnoki kuporgató szegénységbe, vagy a sártenger övezte falusi iskola katedrájára. Annál inkább, mert helyét már más foglalta el, s a hivatalok telítettsége semmiképpen sem jobb, csak rosszabb pozíciót biztosíthatott számára. Így találkoztak össze érdekei azoknak a tiszteknek, törtető hivatalnokoknak az érdekeivel, akik azután törekvéseik kocsijába fogták, s együtt indultak az áhított cél, a karrier reményében a bizonytalan jövő kegyetlenkedésekkel, erőszakosságokkal, vérrel és gyalázattal kirakott útján. Vezéreik saját társadalmi köreiknek „jobb” neveiből kerültek ki „az ellenforradalom különítményeit nagyrészt éppen a lecsúszott dzsentrik, Prónay Pálok, Gömbös Gyulák vezették”.¹⁴ A dzsentri és gentroid katonatiszti és tisztviselői rétegeknek ez a szerepe azt az optikai

csalódást keltheti, mintha a szegediek tábora a magyar úri „középosztály” önállósulási törekvése lett volna a burzsoázia Friedrich-, majd Huszár-kormányban megtestesülő restaurációjával szemben. Holott, ha a különböző irányzatokat nézzük: a legitimisták, illetve az agráriánusok, a szabad királyválasztók, a bethlenisták táborában egyaránt ott találjuk az úri középréteg tagjait, mindegyikben ők a hangadók, ők a stabil, megbízható tömeg. Már beszéltünk arról, hogy a sztrájkoló köztisztviselők vállán vonult be a parlamentbe a legitimista Friedrich, s ugyanennek a rétegnek más csoportjai képezték a szegediek legaktívabb magját. A kivézenyelt, de önként, s meggyőződésből éljenző köztisztviselők sorfala között vonult be Horthy Miklós és hirhedt nemzeti hadserege a különben lehúzott redőnyök, s bezárt kapuk mögött megbúvó, néma fővárosba.¹⁵ Ezeknek a rétegeknek a jelentőségéről beszél a Friedrichet felváltó Huszár Károly,¹⁶ a néptanítóból lett miniszterelnök, de ezekre és a módos gazdatársadalom kettős pillérére támaszkodik majd bázisként Bethlen István az ellenforradalmat stabilizáló, a szegediek nyílt, durva módszereit, s Friedrichék legitimizmusát egyaránt félreállító irányzata. „Mégis vannak – írja Nemes Dezső – akik azt gondolják, hogy Horthy kezdetben nem képviselte a fináncsőke diktatúráját. E nézetet vallók szerint a fővezérség és különítményeinek vérengzései a lecsúszott dzsentrik és más középosztálybeliek, meg kulákok „önállósági törekvéseit” szolgálták, egyrészt persze a munkásosztállyal és szegényparasztsággal szemben, másrészt azonban a nagybirtokosokkal és nagytőkésekkel szemben is. E nézetek képviselői egyben azt is feltételezik, hogy Friedrich István is, meg Huszár Károly is, vagy akár Gömbös Gyula, Prónay Pál, Wolff Károly és a hozzájuk hasonlók – a „középrétegek önállósulási törekvéseit” testesítik meg, és nem a nagytőkés-nagybirtokos diktatúra képviselői. Úgy gondolják, hogy a Friedrich-kormány és a Huszár-kormány révén a fináncsőke még nem vette saját kezébe a kormányhatalmat, s azt nem az ő képviselői gyakorolják. Úgy gondolják, hogy a nagybirtokosok és nagytőkések befolyása a kormányzatban ekkor még csak másodlagos, s az ő képviselőik csak később „vették ki” a politikai hatalmat a „középrétegek képviselőinek” a kezéből, és szerelték le a középrétegek „önállósulási törekvéseit”... A Horthy–Friedrich–Huszár-féle ellenforradalmi diktatúra eszerint valamilyen „kispolgári diktatúra” vagy „középrétegek diktatúrája” volt a munkásosztály és a szegényparasztság felett. E nézetek forrása az ellenforradalom politikai taktikájának meg nem értésében és ködösítő propagandájában rejlik; a szociális demagógiában, amit a tömegek megtévesztésére a fasiszmus is kifejtett a forradalmat követő években.”¹⁷

A fasiszmus magyarországi sajátosságairól 1962-ben folyt vitában az az álláspont kapott súlyt, hogy a dzsentri-katonatiszti csoport „nem elégedett meg egyszerűen azzal, hogy más számára, más megbízásából csak a „végrehajtó” szerepét játssza. Történelmi múltjára, az ellenforradalomban játszott vezető szerepére és viszonylag széles társadalmi bázisára hivatkozva jelentősebb hatalmi törekvésekkel lépett fel, szemben a nagybirtok és nagytőke egyes régi politikusaival azon törekvéseivel, mely a csoportot a dualizmusban betöltött szerepére akarta korlátozni. Ezek a rétegek a fasiszmusban nemcsak a dolgozó tömegek elnyomásá-

nak hatályosabb formáit látták, hanem olyan rendszert, amely a végrehajtó hatalomnak különösen nagy jelentőséget és szerepet biztosít; melyben az államapparátusban betöltött pozíciók révén a kormányzás nagymértékben a dzsentri réteg kezébe kerülne, vagyis ez a dzsentri-katonatiszti csoport osztoznék a nagybirtokokkal és nagytőkével a hatalom birtoklásában”.¹⁸

Véleményük szerint a magyar köztisztviselői réteg – függetlenül attól, hogy egyedeiben az ellenforradalom melyik táborában lehet nagyobb számban kimutatni – a proletárdiktatúra elleni ellenforradalmi erők potenciális bázisának jelentős részét alkotta általában, s az egyes csoportok személyi vagy egyes tisztviselők egyéni érdekei döntötték el, hogy az ellenforradalom melyik formáját támogatta, melyik táborhoz csatlakozott. Nem lehet tehát mint rétegnek a hatalom birtokáért folyó önálló küzdelemről beszélni, de lehet, mint egyedeknek vagy csoportoknak az egyéni karrierért, vagy a közös érdekért folyó versengéseit érzékelni. A köztisztviselők soha önálló pártot vagy hatalmi szervezetet nem alkottak, de ott voltak a különböző csoportokban, táborokban aszerint, hogy neveltetésük, adott helyzetük, felfogásuk és lehetőségeik hova sodorták őket. Láttuk a dzsentri köztisztviselőket, s a velük rokon katonatiszteket a szegediek élgárdájában, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy pl. a legitimisták táborában nem az állami hivatalnokok alkották volna az egyik „legértékesebb” elemet. A Monarchiától örökölt állami tisztviselői kar nem lebecsülendő része tovább őrizte a királyi Magyarország tradícióit, s egyet kell érteni Nemes Dezsővel abban, hogy a legitimista befolyás a tisztikarban is igen erős volt.¹⁹ Jellemző, hogy Bethlen István a királypuccsok után arról panaszkodott, hogy „a magyar intelligenciában olyan ellentéteket ébresztettek, amelyek a nemzeti célok felé való gyorsabb haladást kérdéssé tették”.²⁰ A királypuccs idején a miniszterek siettek a hivatalnokokat nyugalomra inteni, s távol tartani mindenféle állásfoglalástól.²¹ A tisztviselők királypuccs-ellenes állásfoglalásáról a helyzetet reálisan megítélve nem lehettek meggyőződve, annak ellenére, hogy ekkor már a volt legitimista köztisztviselők nem kis része igyekezett áttevezni a jövőjük szempontjából biztonságosabbnak látszó horthysta berkekbe.

Mikor a szociáldemokrata Peidl-kormányt kellett eltávolítani, akkor a földbirtokosokkal és a kulákokkal voltak e kérdésben egy állásponton, s nem az óvatosabb tőkés körökkel, vagy a szolidabb átmenetet képviselő antant missziókkal.²² Mikor Szegedről elindultak a fehér terror hóhérai, ők a legkegyetlenebbek. Ott voltak az egyetemi atrocitások, az utcai verekedések, a Lipótvárosi Kör, a Terézvárosi Kaszinó feldúlói között.²³ Az „ellenforradalomnak a közalkalmazottak voltak a legbuzgóbb segítői a berendezkedésben”.²⁴ „Ebben, valamint az ellenforradalom bosszúálló munkájában általában olyan szerepet vállaltak a közalkalmazottak országszerte – írja az egykori haladó szellemű megfigyelő – hogy azzal, ha valamikor csakugyan rendes mederbe jutna az ország közléte, igazán nem fognak dicsekedni.”²⁵ A köztisztviselők ellenforradalmi szerepét jól értékelte Ács István idézett cikkében, egyben azonban tévedett. Az egész ellenforradalmi korszakban hangosan dicsekedtek az ellenforradalom hatalomra juttatása terén kifejtett dicstelen szereplésükkel. Már pl. a KANSz 1920. június 10-i memorandu-

mában arról ír, hogy a köztisztviselő réteg „a legnagyobb önfeláldozással teljesítette kötelességét, amelynek jelentékeny szerepe volt az elnyomott nemzeti szellem életrekeltésében és amely ma is egyike a legértékesebb, legmegbízhatóbb pilléreknek, amelyek szeretett hazánk újjáépítésének biztos alapjául szolgálnak”.²⁶ A külföldi történész, C. A. Macartney is úgy látta, hogy „még erősebb a mozgalom a dzsentri és a tisztviselők között, akik közül igen sokan állásukat veszítették az utódállamokban és Budapestre menekültek, ahol szegényen és elkeseredetten tengődnek”.²⁷

Az egész magyar köztisztviselő réteg az ellenforradalom potenciális bázisát szolgáltatta általában, egy része pedig legszélsőségesebb formáját akarta hatalomra segíteni, a szélsőjobboldal tényleges bázisát képezve. Az elvesztett vagyonuk vagy állásuk miatt megdühödött, a bizonytalan jövő miatt elkeseredett, a vagonokban és barakkokban sínylődő, vagy a hivatali számlárlétrán megrekedt, nyugtalanul előretörni akaró tisztviselő tömegek mindenre kaphatók voltak jövőjük érdekében. Amíg a „befutott”, s viszonylag megelégedett társaik egy szolidabb, rendszerint liberálisabb szellemű revíziót akartak, ezek dühödő falkaként vetették rá magukat a bosszúra, s egyben saját jövőjük megalapozására. S mindaddig ezt a politikát képviselték, amíg köztisztviselő érdekeik nem vitték át őket is az ellenforradalom burkoltabb módszereit képviselő bethleni politika táborába.

A köztisztviselők egyes csoportjainak megoszlása azonban nem változtat sem az ellenforradalom jellegén, sem azon, hogy ki, kinek az érdekében gyakorolja a diktatúrát. Legfeljebb színezi a magyarországi fasizmust, a fináncióke és a nagybirtok uralmát – s nagymértékben befolyásolja formai sajátosságait anélkül, hogy annak lényegén változtatna. Éppen a magyar köztisztviselő réteg nagy létszáma, s egységesen ellenforradalmi szelleme tette nem kis mértékben lehetővé, hogy a magyarországi fasizmus mind a fehérterror idején, mind a konszolidáció alatt sokkal kevésbé éljen a szociális demagógiával, mint az olasz vagy a német fasizmus, s ha folytat is demagógiát, az máshogy hangozzék, mint az olaszországi vagy németországi. Ennek a rétegnek sokat jelentettek a nemzet retrográd történeti hagyományai, amelyek oly nagy szerepet kaptak a magyar fasizmusban. Azonban nemcsak illúziók és reminiscenciák, a sajátosan kialakult úri dzsentri gondolkodásmód elemei, hanem reális érdekeik is arra predesztinálták őket, hogy jelentős helyet kapjanak az ellenforradalom bázisában. Látszólag ennek a rétegnek az érdekeit szolgálták az ellenforradalom főbb politikai törekvései és a magyar fasizmus jelszavai; elsősorban a területi revizionizmus és az antiszemitizmus.

A REVIZIONIZMUS ÉS ANTISZEMITIZMUS

Mi sem természetesebb annál, hogy azok a köztisztviselők, akik vélt vagy valóságos okokból otthagyták vagyonukat, egzisztenciájukat, mindent, ami eddig számukra a megélhetést és a polgári jómódot jelentette, s Magyarországra „menekültek”, azzal az ígérennyel, hogy most már az állam köteles eltartani őket, keservesen csalódtak. Abban bíztak, hogy azok, akik itthonról szépen csengő irredenta jel-

szavakkal bujtogattak, majd tárt karokkal várják őket, s kárpótolják mindenért. A vagon- és barakklakások, a futkosás állás után, a mindennapi megélhetésért való kilincselés az állami hivatalokban, vagy a hazai rokonság megalázó könyöradományai nagyra növelték a dühöt és elkeseredést, amely gyűlöletté vált, de nem azok ellen, akik hamis jelszavakkal szédítették őket, hanem akik birtokukba vették elhagyott pozícióikat és javaikat. Már csak egy remény maradt, a „mindent vissza” bosszúja, s a fogcsikorgató, türelmetlen áhítozás a régi területek, s ezzel régi életük visszaszerzésére. Így lettek a menekült köztisztviselők az ellenforradalom területi revíziót követelő táborának leghangosabbjai. Elsősorban róluk írja C. A. Macartney magyarországi tapasztalatairól beszámolva, hogy „az alsóbb középosztály sokkal hevesebben hirdette előttem az irredentizmust, mint a társadalmilag magasabban álló bármelyike”.²⁸ Afelől sem hagy kétséget, hogy nem szórványos, egyéni álláspontról van csupán szó, hanem e réteg általános felfogásáról: „Ha a magam tapasztalatából ítélnék, valóban nagyon csekély kisebbségben vannak azok [ti. a menekült köztisztviselők közül – Sz. O.], akik nem csatlakoztak a revízió gondolatához.”²⁹

Egy pillanatig sem kívánjuk azt állítani, hogy a revízió gondolata elsősorban vagy különösen csupán a menekültek között élt. A régi Magyarország, a kor terminológiája szerint „Nagy-Magyarország” visszaállítása országszerte jelentős tömegeket meghódító jelszó volt. Egy fél évszázad politikai csatározásai a magyar függetlenség jelszával, az oly sokat hangoztatott „ezeréves haza” az uralkodó osztályok politikai küzdelmeiben vezérhelyet kapott nacionalista frazeológia mélyen behatolt a tömegek tudatába, különös erővel hatott a kispolgárság és az ún. történelmi intelligencia között. A meglevő magyar nacionalizmusnak csak újabb táptalajt adott az ország területe harmadára zsugorodásakor érzett döbbenet, a levert, megszállott ország lakosságának megbántott nemzeti büszkesége. Ezekre épített tehát az uralomra jutott ellenforradalmi rendszer, mint olyan reális tudati elemekre, amelyek segítségével széles néptömegeket remélt megnyerni saját céljai elérésére. Nagyarányú irredenta demagógia indult, az ország „elvesztéséért” teljes egészében a harcoló hazát „hátdöfő” proletariátust, s a „demoralizáló”, „destruktív”, „internacionalista – nemzetietlen” zsidóságot tették felelőssé. Egszerre a hon védőinek, s egyedüli védőinek álarcat öltötték magukra azok, akik tegnap még a román szuronyok árnyékából vagy a francia megszállók támogatásával indítottak harcot a proletariátus honvédő állama ellen. Az Aradon megalakult első ellenforradalmi kormány kiáltványában még arra hivatkozik, hogy „mi idegen megszálló csapatok védelme alatt nyugalomban és rend közepette élünk...” stb.³⁰ Vagy pl. Próday, az ellenforradalom leghírhedtebb különítményes vezére naplójában arról ír: „Szegedre érve nem láttam mást egyenruhában, mint franciákat, akik fehér és fekete bőrű katonáikkal árasztották el nemcsak magát a várost, de annak környékét is. Ezen idegeneket azonban ma már más szemmel néztem, mint a múlt évben, mert most szövetségesnek tekintettem őket...”³¹ Mintha azonban mindez nyomban feledésbe ment volna, ugyanazok, akik az imperialista rabló békét diktálók segítségével kerültek uralomra, azonnal a leghangosabb uszításba kezdtek éppen az ezek által létrehozott béke ellen.

Nem csodálandó, hogy a területi revízió jelszava sokakat a magyar fasizmus ügye mellé állított, olyanokat is, akik különben elítélték kegyetlen, terrorista módszereiket, s közel sem teljesen értettek egyet társadalmi törekvéseikkel. Ez volt a jelszó, amely köré tömöríteni lehetett az ország sorsán kesergő kispolgárokat, a hazaszeretetet rosszul értelmező kisembereket és a régi világ visszaállításáért lihegő „történelmi középosztályt”.

Ha az érzelmeket, illúziókat félretesszük, s csak a valóságos érdekeket nézzük, akkor a területi revízió elsősorban a tőkések és földbirtokosok egy részének, s a közhivatalnokoknak, különösen a menekülteknek volt létérdeke.

A menekültek, amint már az első fejezetben bemutattuk, nem valami kis csoportot jelentettek, hanem hivatalosan is 350 000 főt, akiknek többsége állami alkalmazott, ill. azok családtagja volt. A menekültek pedig egyre csak áramlottak az országba. Az Országos Menekültügyi Hivatal jelentése szerint még 1921 márciusától júliusáig is – a Beköltözést Ellenőrző Kirendeltségek a „korlátozó rendszabályok” ellenére – 5623 vasúti kocsit továbbítottak telve menekültekkel. „Az általános lakáshiány miatt ily módon 1901-ről 4308-ra emelkedett az elfoglalt vagonok száma”³²

Ezeknek a vagonlakóknak az érdekében mondott interpellációjában – ha nem is minden elfogultságtól mentesen – a valóságot megközelítő képet ad Budaváry László, mikor arról szól, hogy: „Még most is százával, sőt ezrével vannak állami tisztviselők és állami alkalmazottak, akik egész családjukkal kénytelenek vagonlakásokban és deszkabódékban időzni. Magam győződtem meg erről: láttam egy ilyen vagonlakásban öt menekült családot 28 családtaggal bezsúfolva.”³³ „Keserű csalódás érte őket, mert amint berobogtak azok a menekülteket hozó vonatok, a legnagyobb részvégtlenséggel fogadták őket, otthagyták őket a pályaudvarokon, a vagonlakásokban. Ott szenvedtek lerongyolódva, fázva, hiszen minden vagyonukat, minden értéküket, kincsüket, még talán használható ruhájukat is kénytelenek voltak otthagyni szűkebb hazájukba eljövételük alkalmával ...”³⁴ El lehet képzelni, hogy ezek a menekültek mennyire elsőrendű érdeküknek érezték a revíziót! Jellemző, hogy még 1933-ban is így ír a Függetlenség: „121 800 nyugdíjasról kell az államnak gondoskodni ... Ezek között a nyugdíjasok között szerepelnek az elszakított területről hazatoloncoltak is. Itt nincs más kiút, csak a revízió ...”³⁵ Valóban, ennek a rétegnek valóságos érdeke volt a trianoni békeszerződés szabta határok szétfeszítése.³⁶

Azonban nemcsak az ország köztisztviselő táborának kb. egyharmad részét kitevő menekültek,³⁷ hanem a köztisztviselők szélesebb rétegei is az ország régebbi területeinek visszacsatolásában látták szorongató problémáik megoldásának az útját. Azon kívül, hogy számosan elhitték az ellenforradalomnak azt a frázisát, hogy a köztisztviselőket is különösen erősen sújtó infláció és életszínvonalcsökkenés az ország „megcsonkításának” következménye, sokkal realisabban hatott az az érv, hogy a tisztviselő túltermelés a megkisebbedett ország csökkent államapparátusával van kapcsolatban. A munkanélküli köztisztviselők, akik már nem tudtak más „társadalmi rangjukhoz méltó” foglalkozást találni, s nem akartak megítélésük szerint társadalmilag alacsonyabb rendű kenyérkereset után nézni, elhelyez-

kedésük lehetőségét a revízióban látták. Így lett az ellenforradalom egyik irre-
denta jelszava valóságos érdekévé, s vágyálmává a magyar köztisztviselők jelentős
részének. Számukra reális tartalma volt annak a frázisnak, hogy „Csonka Magyar-
ország nem ország, Egész Magyarország mennyország”. „A revizionista propa-
ganda — írja Ránki György —, amely kiegészült a fasiszta fajelmélettel rokon
vonásokat tartalmazó magyar szupremácia és a dunavölgyi vezetőszerp gondol-
tával — volt az a vezető eszme, amely ismét elsősorban a kispolgárságot — a
háború utáni különleges nyomorúságos gazdasági helyzetet formálisan éppen e
vezető szerep elvesztésére is vissza lehet vezetni — s a volt nemzetiségi területekről
Budapestre áramlott állami tisztviselőket — akik korábban a nemzetiségi elnyomás
kiváló szakértői voltak, s most tájékozva vágytak vissza a paradicsomba —, a
fasizmus szolgálatába tudta állítani. A trianoni békeszerződés igazságtalanságai
az agresszív magyar imperializmus felújításának eszközeivé válnak, sőt, a korábbi-
nál sokkal alkalmasabb eszközeivé, mivel a nemzeti elkeseredés révén sokkal
inkább képes a magyar imperializmus az értelmiség és a kispolgárság, de a mun-
kások és parasztok egy részét is az uralkodó osztályok belső és külső célkitűzései
számára megnyerni.”³⁸ Kétségtelenül igaza van Ránkinak a revizionista propa-
ganda hatásának értékelésében, azonban látnunk kell, hogy míg a többi felsorolt
réteget illetően hamis illúzió, addig a köztisztviselőket reális érdekei állították
a revízió híveinek táborába. Nem csupán a menekülteket, de az állás után kutató,
vagy egzisztenciájuk elvesztésétől rettegő, fiuk jövőjét féltő hazai köztisztviselőket
is, akiknek fülében legkeservesebben hangzottak a kormány olyan kijelentései,
hogy: „Az állami állásokra való pályázás azonban a magyar ifjúság többségének
főcélja többé nem lehet.”³⁹

Éppen ezen a ponton találkozott a magyar köztisztviselő réteg érdeke a magyar
fasizmus másik fő jelszával — a keresztény Magyarország gondolatával,
egyszerűbben szólva: az antiszemitizmussal.

Nem kétlem, hogy a dzsentrí köztisztviselő réteg antiszemitizmusa mélyebb
érzelmi benyomásokban gyökerezik. Hiszen a tékozló, szegényedő birtokosok
hitelezői jórészt zsidó tőkések voltak, s nem egy dobravert vagy eladott birtok
került zsidó kezébe, vagy nem egy eladósodott birtokra zsidó bérlő telepedett.
A vagyon elvesztése, a földbirtok felcserélése a hivatallal így sokak szemében
valahogy összekapcsolódott a zsidókérdéssel, s korszerűtlen gazdálkodásuk és
könnyelmű életük következtében elvesztett vagyonuk visszasírása egybekapcsoló-
dott a zsidógyűlölettel. A zsidó tőkésekben nem hitelezőt vagy vevőt láttak, hanem
az okát annak, hogy birtokukat elvesztették, s az iránta érzett gyűlöletet az egész
zsidóságra kiterjesztették. Ez volt az alapja a dzsentrí antiszemitizmusnak. Ugyan-
ennek a rétegnek más csoportjai azonban korábban a zsidókérdésben is liberáli-
sabb eszmék hordozói voltak. Nem gyűlöltek a zsidóság ellen, bár csak egyes
kiemelkedő képviselőit becstelték és társadalmilag nem keveredtek vele, nem
fogadták be saját úri társaságukba s csak kivételesen adtak helyet nekik privilé-
gizált állami hivatalokban. Egy sohasem kimondott, de a valóságban létező
munkamegosztás jött létre; a hivatali pálya a dzsentrí fiatalok elhelyezkedési
területe lett, az úgynevezett „szabad értelmiségi pályák” pedig nyitva állottak

a zsidó polgárság gyermekei számára. Így azután amíg a köztisztviselők között a háborút megelőző években alig találunk zsidókat, az ügyvédek, orvosok, újságírók majdnem fele zsidó származású. Még a szellemi munkások 1928. évi összeírása is az összeírt 30 404 közigazgatási hivatalnok között csupán 573 zsidót talált, s míg az 1756 bíró és ügyész közül csupán 41, a 2789 bírósági tisztviselő közül 84, addig a 4592 ügyvéd közül 2268, a 6251 orvos közül 2385 zsidó vallású.⁴⁰

Amíg a biztos egzisztenciát jelentő állami hivatal fel tudta venni a „magyar történelmi intelligencia” semmihez sem értő, legjobb esetben jogász műveltségű fiait, addig a „szabad értelmiségi pályák” nem voltak szalonképesek, tehát nem voltak vonzók a magyar úri rétegek számára. Mihelyst azonban a hivatalok beteltek, s új megélhetési forrás, s ezzel életforma után kellett nézniük, egyszerre feltámadt irigységük a jól jövedelmező, s ezért bizonyos társadalmi megbecsülést is kivívó szabad pályák betöltői iránt. Egyszerre különös élességgel vetődött fel az, hogy a zsidóság számarányát meghaladó mértékben helyezkedik el a gazdasági és a „szabad értelmiségi” pozíciókban. Soha jobbkor, mint a Tanácsköztársaság bukása után nem léphetett volna fel a magyar köztisztviselő réteg e pozíciók új elosztásának igényével, amikor a „keresztény történelmi intelligencia” nacionalizmusát szembe lehetett állítani a zsidóság állítólagos internacionalizmusával — melyből az ellenforradalmi felfogás szerint a keresztény intelligencia hazafisága és a zsidó értelmiség hazafiatlansága következett. Ilyen körülmények között feltámadtak és nagyra növekedtek a köztisztviselő réteg egy részének zsidóellenes érzelmei, s ebben a légkörben a hivatalnokok régi, liberálisabb felfogású része vagy jobbnak látta hallgatni, vagy úgy érezte, tévedett, s sietett revideálni régi „bűnös” nézeteit, amelynek — felfogása szerint — talán része volt az „ország elveszejtésében”. Így lett az irredentizmus mellett az antiszemitizmus a magyar köztisztviselői réteg vezéreszméjévé, s így találkoztak össze érzelmi indítékai reális gazdasági igényeivel. Így vált tulajdonképpen az ellenforradalom egyik fő ideológiai jelszava, „a keresztény gondolat”, a köztisztviselő családok elhelyezkedési, egzisztenciális kérdésévé. Ennek alapján indultak rohamra a gazdasági középpozíciók és a szabad értelmiségi pozíciók meghódításáért, amely csak a zsidóság kiszorításával volt lehetséges. Ez volt tulajdonképpen gyökere e réteg szélsőségesebb csoportjai látszólagos antikapitalizmusának is. Hiszen az ő szemükben a tőkés egy volt a zsidóval, nem általában a tőke ellen akartak ők rohamra menni, hanem a zsidó tőke ellen. Természetesen ez a földbirtokosokból kisarjadt réteg, amely az úri világ régi hagyományain kívül csak a hivatal világát ismerte, idegenül állt a tőkével szemben, s lehetséges, hogy sok tisztviselő maga is komolyan vette a tőkeellenes jelszavakat. De tőkeellenes jelszavakkal nem a tőkés rendszert akarták megdönteni, csak bizonyos átcsoportosítást végrehajtani, amelyben a tőkés-földbirtok érdekei jobban érvényesülnek.

A gazdasági pozíciók átvétele azonban ebben az időben, minden demagógia ellenére irreálisnak látszott. Nemcsak amiatt a nyilvánvaló ellentmondás miatt, hogy a kapitalizmus visszaállítását kötötték egybe tőkeellenes jelszavakkal, hanem azért is, mert a magyar köztisztviselő réteg általában járatlan volt a gazdasági ügyekben, s fiainak semmi hajlama nem volt kereskedelemmel, ipari szerve-

zéssel és irányítással foglalkozni. Sokkal realisabbnak látszott a szabadfoglalkozású értelmiségi pályákon végrehajtható őrsváltás. Ez tüzelte a „keresztény magyar intelligencia” fiataljait, akik a fehérterror körülményei között a legdrasztikusabban fogtak neki az őrsváltás kikényszerítésének. Egymást követték a verekedések az egyetemeken, amelyeket ellenforradalmi karhatalmista-alakulatok szálltak meg, s megakadályozták a szerintük politikailag megbízhatatlan vagy nemkívánatos vallású fiatalok beiratkozását. Szemükben az ellenforradalom aktív harcosain kívül mindenki megbízhatatlan vagy nemkívánatos elemekhez tartozott.⁴¹ A keresztény történelmi intelligencia e fehérterrorista fellépését törvényesítették később a numerus clausussal, amely a zsidó értelmiségi ifjúság egyeteméről való kizorítását célozta. Hogy mennyire e réteg gyermekeinek egyetemi térhódításáról van szó, arról meggyőződhetünk, ha megvizsgáljuk az egyetemi hallgatók szociális összetételét. Az 1920–21. évi statisztika szerint a magyarországi egyetemek hallgatói 60,3%-ának a szülei a tisztviselők, nyugdíjas tisztviselők, papok, pedagógusok, katonatisztek, 18,8%-a az önálló tőkésék, 6,5%-a az alkalmazottak, altisztek, szolgák, 1,6%-a gazdasági munkások és cselédek, 3,6%-a nagy- és középbirtokosok, 7,1%-a a kisbirtokosok, bérlők, napszámosok, 2,1%-a az egyéb rétegek közül került ki. A köztisztviselők törekvése sikerrel járt, egyre inkább monopolizálták az egyetemet gyermekeik számára. Laky Dezső kimutatása szerint míg 1918–20-ban a magyar egyetemi hallgatók 23,7%-a a köztisztviselők gyermeke, 1922–23-ban az iskolaévben már az egyetemi hallgatók 43,7%-ának a szülei aktív vagy nyugalmazott köztisztviselők.⁴² Nem lebecsülendő ez az arány, ha figyelembe vesszük, hogy ez a réteg ugyanakkor az ország lakosságának csupán 3–5%-át képezte.⁴³ Nagy meglepéssel ír erről a folyamatról az antiszemita ellenforradalmár történész, Kovács Alajos. Szerinte „A numerus claususnak egy másik értékes hatása is mutatkozik. A zsidóságnak a főiskolákról való kizorításával, mind több és több lesz azoknak a hallgatóknak a száma, akik már maguk is értelmiségi [értsd: köztisztviselő – Sz. O.] rétegekből kerültek ki, akik tehát már több generáción át művelődtek bele az értelmiségi foglalkozásokba. Ezt a szülők foglalkozására vonatkozó statisztikai adatokkal lehet igazolni. Az 1918/19-es évi adatok szerint a főiskolai hallgatók közel 52,8%-a származott értelmiségi családból, az 1924/25 iskolai évben az arány 60,4%-ra emelkedett.”⁴⁴ A numerus claususnak tulajdonítja azt a – szerinte örvendetes jelenséget is, hogy „Míg 1918–19-ben a középiskolai tanulóknak csak 40,8%-a származott értelmiségi családból, 1924/25-ben ez az arány már 47,5%.”⁴⁵ S ha kétségünk volna afelől, hogy melyik társadalmi réteg érdekében lelkesedik Kovács Alajos a numerus claususért, ezt ő maga oszlatja el, mikor e rendelet szükségességét próbálja bizonygatni: „Ilyen intézkedés a numerus clausus, amelyet meg kellett hozni azért, hogy a csonka országban az elszakított területről menekülőkkal felduzzadt értelmiség tovább szaporításának némi gátat vessünk. Ha már ezt az intézkedést meg kellett tenni, éppen annak az értelmiségnek az érdekében, amely a megnyomorított csonka országban elhelyezkedést nem tudott volna találni.”⁴⁶ Hasonló indoklások hangzanak el, amikor a képviselőház a nemzetközi felháborodás dacára elfogadja ezt a törvényt. Prohászka pl. kijelenti: „... ez a

javaslat lábra akarja állítani a leszoruló magyar középosztályt” —, majd kategorikusan leszögezi: „a numerus clausus mi a magyar középosztály leromlása ellen kontempláltuk”.⁴⁷

Hogy mennyire hamis volt éppen ebben az időben a zsidó értelmiség térhódításáról beszélni, ezt maga Kovács Alajos is kénytelen beismerni, amikor arról ír, hogy: „A népszámlálás szerint [az 1920-as népszámlálásról van szó — Sz. O.] ugyanis a mai terület értelmiségi foglalkozású lakosságában pontosan ugyanannyi (22,4%) a zsidóság aránya, mint volt 1910-ben a Nagy-Magyarországon. 1910-ben a mai területen kétségtelenül sokkal nagyobb volt a zsidók aránya az értelmiségben, mint jelenleg. Pontos számadatokkal ezt nem lehet igazolni, mert az egyes vármegyék szeszélyes megcsonkítása következtében az 1910. évi adatokat nem lehet teljesen a mai területre redukálni. Ha azonban annak a 20 törvényhatóságnak adatait tekintjük, amelyek teljes egészükben megmaradtak és amelyeknek lakossága a mai csonka ország lakosságának több mint 60%-át teszi, azt látjuk, hogy tulajdonképpen értelmiségben 10 év alatt 18,2%-ról 14,5%-ra, a gazdasági ágak értelmiségében pedig 43,2%-ról 33,8%-ra esett a zsidók aránya, az összes értelmiségben pedig 30,9%-ról 22,4%-ra.”⁴⁸ Nem a zsidó értelmiség térhódításában, hanem egyértelműen a magyar „keresztény történelmi intelligencia”, más szóval a köztisztviselő réteg kényszerű új orientációjában kell keresni e réteg antiszemitizmusának gyakorlati okát. Az egyetemi terror erőszakja, s az ezt törvényesítő numerus clausus után áramlottak be az egyetemekre az előző évtizedeknél jóval nagyobb mértékben a konzervatív, ellenforradalmár köztisztviselők gyermekei, akik — a fasiszta közszellemben — a reakciósságban messze túltettek szüleiken. Most már nemcsak a közhivatal, hanem az egyetem is a dzsentri szellem hordozója, a jobboldali megmozdulások melegágya lett. Jellemző, hogy pl. 1924–25-ben, tehát már a viszonylagos konszolidáció idején is a budapesti egyetemeken még 1416 hallgató a bajtársi egyesületek, 30 a MOVE, 65 az ÉME, 772 más irredenta egyesület tagja, 1032-en pedig vallásos egyesület munkájában vesznek részt, ugyanakkor csak 252-en tagjai tudományos, 332-en kulturális egyesületeknek.⁴⁹

Ez a társadalmi arányváltozás a magyar egyetemi hallgatók összetételében s eszmei jobbratulódásuk azután egy olyan korszakban, amikor az értelmiségben is fel kellett volna támadnia a nemzet lelkiismeretének, s a retrográd út helyett a haladás irányába terelni a különben is elmaradott országot — a magyar értelmiség jobbra tolt. A pozíciókat biztosították maguknak, de hiába indokolja ennek létjogosultságát a Magyar Szemle, amikor arról ír, hogy „a mérleg nyelve föltétlen a történelmi középosztályok javára billen, amelyek jogosan követelhetik, hogy elődeik lefektette szellemi tőke kamatainak zavartalan élvezése az ország hasznára és maguk előnyére, megfelelő pozíciókban, részükre tovább is biztosíttassék”.⁵⁰ Az indok hamis, s politikai katasztrófához vivő, s egyet kell érteni Erdei Ferencsel, hogy: „A magyar értelmiségi középosztály minden más rétegnél jobban belenyomorodott a két világháború közötti korszak reakciós politikájába és a régebbi történelmi fejlődés szerencsétlenségei is legmélyebben az értelmiségnek a társadalmi és politikai alakulását torzították el.”⁵¹ Ennek pedig egyik okát

abban kell keresnünk, hogy az értelmiség nemhogy feltöltődött volna azokból a dolgozó osztályokból, amelyek előtt az anyagi és társadalmi okok gyakorlatilag elzárták az egyetemeket, hanem épp fordítva, a történelmi középosztályok térhódítása tovább torzította a magyar értelmiség különben sem szerencsés összetételét, s ennek következtében a társadalmi fejlődésben betöltött szerepét.

A BETHLENI KONCEPCIÓ

Amint az előzőek folyamán igyekeztünk bemutatni, a magyar köztisztviselő réteg nem csupán olyan mértékben és módon vált részesévé az ellenforradalomnak, ahogyan minden burzsoá jellegű államapparátus kiszolgálja a társadalmi rendszert, s az azt megtestesítő kormányokat, hanem teljesen azonosította magát az ellenforradalommal általában, annak cselekvő részese, megvívója, végrehajtója és hasznélvezője volt. Azt az erőt képviselte, amelyre bizton számíthatott az olyan rendszer, amely a kommunistaellenességet, az irredentizmust és az antiszemitizmust tűzte zászlájára. Gondolkodásmódja, érzelmei és érdekei egyaránt az ellenforradalomhoz fűzték sokkal inkább, mint a társadalom bármely más rétegét — a nagybirtoktól és a nagytőkétől eltekintve. Ezzel a nagy létszámú, rendkívüli társadalmi befolyással rendelkező, szilárdan ellenforradalmi érzésű réteggel a hatalomért küzdő minden csoportnak és pártnak számolnia kellett, megnyerése vagy megtartása nélkül a rendszert stabilizálni nem lehetett.

Ez a réteg egységes volt annyiban, hogy érzelmei, gondolkodásmódja és érdekei az ellenforradalomhoz kötöttek, de egyáltalán nem volt egységes és állhatatos abban, hogy az ellenforradalmi rendszer melyik formája mellé álljon. Bármely elképzelést és kormányt hajlandók voltak hűen szolgálni, amely biztosítékot nyújtott, hogy „megvédi” az országot a proletárdiktatúrától, megóvjá őket a rettegett és gyűlölt kommunista veszedelemtől és régi pozíciók visszaszerzését tűzi zászlájára, vagy újakat ígér.

A köztisztviselők képviselői fennen hirdették — s meg kell mondani, jogosan —, hogy ők képezik a „legmegbízhatóbb” tömegeket az ellenforradalom bázisában. A számtalan ilyen kitétel közül e helyütt csak kettőt idézünk fel az „öntudattól” dagadó kijelentések hangnemének bemutatására. Dr. Erdős Béla a KANSZ főtitkára fejezte ki legtömörebben, amikor ezt írta, hogy: „A némileg már elült viharok is beigazolták, hogy a közszolgálati alkalmazottak a nemzet gerincét alkotják ... Hazafias aggodalommal telített lelkünk tehát azt súgja, hogy az intelligens magyar középosztály, és pedig a közszolgálati alkalmazottak sorsa hazánk jövőjével szorosan összefügg.”⁵² Ajtai József pénzügyi tanácsos arról ír, hogy: „az új korszakban az államférfiaknak nem szabad feledniök, hogy a tisztviselői kar az állam gerince”.⁵³

Az „államférfiak” nem is feledkeztek meg erről. A különböző pártok politikusai szinte egymással versengve visszhangozzák, hogy megnyerjék maguknak ezt a réteget. Nemes Dezső megállapítása szerint „A visszaállított tőkés-földbirtokos uralom számára az egykori néppártiak keresztényszociális csoportja szükséges

támasz, mert ők a 'keresztény középosztály' jelszavával űzött demagógia fő ideológusai és agitátorai ..."⁵⁴ Korodi Katona János e párt álláspontját képviseli, amikor kijelenti, hogy „A köztisztviselők a nemzet gerince”.⁵⁵ Hogy valamennyi párt meg akarja nyerni e réteg tömegeit, azt mutatja az az aktivitás, amely különösen akkor éled fel, amikor e réteg anyagi helyzetének javítása kerül napirendre.

Gaál Gaszton pl. 1921 augusztusában, mikor a ház elnöke lett, szükségesnek látta kijelenteni: „Teljesen tisztában vagyok azokkal a nélkülözésekkel és szenvedésekkel, amelyeknek a magyar tisztviselői kar az ország jelenlegi szomorú állapotában ki van téve.”⁵⁶ Néhány nappal később Rakovszky István nyilatkozik: „... megbocsáthatatlan, hogy a bírói kart és a tisztviselőket és egyáltalában a közszolgálati alkalmazottakat mártíromságra akarják kényszeríteni”.⁵⁷ Ezt követően a Keresztény Szocialista Párt 1921. szeptember 10-i ülésén elhatározza, hogy memorandumot küld a kormányhoz a tisztviselők érdekében. Ezt a határozatot siet közzétenni.⁵⁸ A különböző pártok „segítőkészségüknek” éveken keresztül látványos, bár eredménnyel egyáltalán nem kecsegtető bizonyosságát teszik. Talán nem is ez a céljuk elsősorban. Ilyen látványos mutatvány pl., amikor a polgári ellenzéki pártok képviselői a képviselőházban 1923 áprilisában bizottságot hoznak létre a tisztviselők kérdés rendezésére Szilágyi Lajos vezetésével.⁵⁹ A bizottság első ülése idején az Egyesült Keresztény Liga nevében Wolff Károly siet nyilatkozatot tenni, „hogy a közszolgálati alkalmazottak megfelelő javadalmazása állami érdek és az Egyesület ennek megvalósításáért minden erejét harcba viszi”.⁶⁰ Néhány nap múlva Zsilinszky Endre vezércikket ír a Szózatban „Mentsétek meg a középosztályt” címmel.⁶¹ Zsilinszky cikkét követően Szilágyi Lajos indítványt tesz a képviselőházban „a közalkalmazottak nyomora és helyzete sürgős orvoslása tárgyában”.⁶² Mindezt olyan időben, amikor nyilvánvaló volt, hogy a kormánynak nincsenek meg az anyagi eszközei a helyzet lényeges változtatására. Mikor egy év múlva a feltételek megjavulnak, akkor azt az Egységes Párt siet a maga érdemének betudatni. 1924. május 9-én az Egységes Párt a pártértekezletén bizottságot küld ki a köztisztviselő kérdés tanulmányozására, Plaththy György vezetésével. A bizottság tagjai F. Szabó Géza, Puky Endre, Hermann Miksa, Mokcsay Zoltán, Erdőhegyi Lajos, Krekker Kálmán.⁶³ A bizottság május 23-án találkozik Bethlen István miniszterelnökkel. A bizottság munkáját hatalmas propaganda kíséri, szónokuk F. Szabó Géza a miniszterelnöknél kijelenti, hogy „a közalkalmazottak válságos helyzete, s az ebből folyó elkeseredés nemcsak lelohasztja a munkakedvet, hanem veszélyezteti a közéleti tisztaságot és egyben a legnagyobb veszedelem a tisztviselők politikai magatartására”.⁶⁴

Rövidesen megszületik az első — ha nem is kielégítő — fizetésrendezés, s ebből a megrendezett színjátékból az Egységes Párt azután politikai tőkét kovácsol magának a köztisztviselők között. Tovább szónokolnak a legkülönbözőbb pártok politikusai, 1924. június 18-án Zsirkay János interpellál a köztisztviselők érdekében. Jellemző az érvelése: „A magyar köztisztviselői kart egészen másképp kell elbírálni, mint más társadalmi osztályt, mert ez az osztály a magyar kultúra letéteményese és hordozója. Emellett egyetlen társadalmi osztály sem áldozott olyan súlyosan, mint éppen ez a társadalom.”⁶⁵ Ezekben a napokban hozza nyil-

vánosságra a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt a legutolsó ülésén Zichy János gróf elnökletével hozott határozatát, amely szerint „A párt magáévá teszi a közszolgálati alkalmazottak fizetésrendezésének a kérdését, ennek érdekében parlamentáris eszközökkel fog küzdeni ...”⁶⁶ Rá néhány napra az Egységes Párt újabb ülést hív össze a köztisztviselők ügyében.⁶⁷

Se szeri, se száma a pártok demonstratív megmozdulásainak és a politikusok deklaratív kijelentéseinek – amelyből e helyütt csak néhány jellemzőt érintettünk. A köztisztviselők sok dicsérő szót, harcos ígéretet, s kevés valóságos segítséget kapnak anyagi és elhelyezkedési problémáik megoldásához. Őrlődnek a különböző polgári pártok között, amelyeknek mind szükségük van rájuk, mint tevőleges „tekintélyes” elemekre, de különösen mint megbízható és nem lebecsülendő befolyással rendelkező tömegbázisra. A köztisztviselők – már közhivatalnoki létüknél fogva is – valóságos érdekeiket is felmérve, egyre inkább a biztonságos, s a sokatígérő kormányberkek felé húzódnak. A volt legitimisták, fehérterroristák közül egyre többen áteveznek Bethlen táborába.

Bethlen István és csoportjának az ellenforradalmi rendszert konszolidáló elképzelése nem kis mértékben a magyar „történelmi intelligencia” és a kisgazda társadalom megnyerésén alapult. Ebben a koncepcióban a kisgazdák a tömegek, a történelmi intelligencia a tömegek közvetlen, helyi vezetőinek szerepét töltötte be, olyan vezetőként, akik maguk is nem lebecsülendő tömeget alkotnak. A kérdést leegyszerűsítve talán azt mondhatnánk, hogy a bethleni politika lényege a munkásosztály kompromisszumos fékentartása a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetésével kötött titkos kiegyezéssel, a parasztság közömbösítése, s a földbirtok iránti sóvárgásból való kiábrándítása a hamis földreformmal, a módos parasztság és a kispolgárság megnyerése szép gesztusokkal, a történelmi intelligencia sorompóba állítása a rendszer védelmében, s helyi végrehajtójaként „vezető szerepének” biztosításával. Ez azonban valami olyanféle vezetős szerep, mint az altiszté a hadseregben. Maga Bethlen oly sokszor hangoztatta, hogy a kulákság és az intelligencia uralmának az alapja. E rétegek ellenforradalmi szerepéből vezeti le saját politikáját, s későbbi szerepüket visszavetítve igyekszik indokolni, miért rájuk akar támaszkodni. A Magyar Jurista Klubban tartott egyik beszédében pl. azt állítja, hogy: „Amikor 1919-ben, a proletárdiktatúra bukása után egy új éra következett, akkor a kisgazdatársadalom és a magyar intelligencia vette kezébe az ország sorsának irányítását.”⁶⁸ Bethlen már 1920 júniusában a Teleki-kormány bemutatkozásakor és a kormányprogram ismertetésekor az ország további fejlődésének egyik feltételeként jelöli meg, „hogy az egész magyar intelligencia egységesen álljon sorompóba. Ha ezt nem tesszük, akkor a nemzetek azon sorába fogunk süllyedni, amelyet az angol parlamentben Lord Salisbury, egy nagy beszédében következőképp jellemzett: „... élnek más népek is, amelyeket más jelzővel, mint haldoklók, megjelölni nem lehet!”⁶⁹

Nem lehet inkonzekvenciával vádolni Bethlent az intelligencia ellenforradalmi szerepének megítélésében. Már 1918 júliusában a választójogi vitában különös kiváltságokat követel e réteg számára – mégpedig politikai indokok alapján: „A választójog helyes megoldása nézetem szerint nemcsak az államban, nemcsak

a kormányzatban érvényesülő szellemre bír befolyással, hanem tőle függ elsősorban az egyes társadalmi osztályok törekvéseinek valóra váltása és az intelligencia befolyása az állam kormányzására. Olyan fontos ez a probléma, hogy az állam jóléte, fejlődése és virágzása igen messzemenő mértékben helyes megoldásától van feltételezve.”⁷⁰ „A választójog meggyőződésem szerint, nemcsak a proletár-osztály emancipációjáért folyik és folyt, hanem folyik az intelligenciában képviselt két irányzat között a politikai hatalomért, mely két irányzat közül az egyik oldalon állnak a történelmi osztályok, a magyar középosztályok színe-java.”⁷¹ Nem hagy tehát kétséget, hogy az intelligencia melyik részét támogatja, amikor a haladó értelmiséggel szemben a magyar történelmi középosztályért áll síkra.

Már a Teleki-kormány bemutatkozásakor kibontakoztatja koncepcióját. „Ha én a jövőbe nézek, két pillérét látom a nagy és erős Magyarországnak: az egyik a kultúrában kifejlett, gazdaságban erős kisgazdaosztály, a másik pedig a keresztény magyar intelligencia. Ha ez a kettő összefog és együtt tart, nemcsak odakint a falvakban, de idebent a parlamentben is, akkor ez a parlament megszerzi azt a tekintélyt, amely képessé teszi, hogy a nemzetet azon az úton vezesse, amely az ő hivatása.”⁷² „... mert a kisgazdatársadalom a nemzet gerince, amely, ha a kultúra terén haladva és vagyonban gyarapodva majdan kezébe veszi a hatalmat, ebben az országban az intelligenciával együtt alapját fogja megvetni annak az egészséges demokratikus fejlődésnek, amelyre ennek az országnak szüksége van.”⁷³ Már itt előreveti árnyékát Bethlen későbbi politikája: a kisgazdatársadalom pártjának belső robbantása, s a kormány kocsijába fogása. S hogy mit is értett a kisgazdatársadalom vezető szerepén és a demokrácián, a királypuccsról és a legitimizmusról Pécsent 1921. október 20-án tartott beszédének elolvasása azt félreérthetetlenül megmagyarázza: „A kisgazdatársadalom támasza nélkül egészséges és demokratikus kormányzat ma Magyarországon el sem képzelhető. De ez az osztály vezetésre és irányításra szorul a magyar történelmi intelligencia által, amelynek tudása, képzettsége, látóköre és kipróbált hazafiassága nélkül egészséges, egységes kormányzat soha ki nem alakulhat ebben az országban... Nekünk szükségünk van a magyar intelligencia túlnyomó többségének támogatására, tekintet nélkül arra, hogy a múltban ennek az intelligenciának egyes tagjai milyen közjogi párthoz tartoztak.”⁷⁴ Ezért „újból életképessé kell tennünk és hatalomhoz kell juttatnunk a magyar keresztény intelligenciát”.⁷⁵ „Az igazi demokrácia biztosítja az intelligens osztályok vezetőszeropét... Az a demokrácia, amely nem meri kimondani azt, hogy ebben a demokráciában az intelligencia vezetőszeropre van hivatva, az nem demokrácia, hanem demagógia.”⁷⁶

Úgy véljük Bethlen saját szavaival tudtuk leghűebben visszaadni, nemcsak politikai frazeológiáját, hanem politikájának szellemét is. Hiba lenne, ha ezeket a bethleni szövegeket csupán üres frázisoknak tekintenénk, s nem látnánk, milyen fontosságot tulajdonított a magyar „történelmi középosztály”, más szóval a köztisztviselő társadalom megnyerésének, s hogy frázisai e rétegnek az ellenforradalomban betöltendő, s a 20-as években valóban betöltött szerepét tükrözik.

S hogy e szerep betöltésére a „középosztályt” a Bethlen-rezim nem csak szavakban igyekezett alkalmassá tenni, arra vonatkozólag egy rendkívül érdekes

dokumentumot, Bethlennek a főispánjaihoz intézett egyik bizalmas körlevelét idézi Balázs Béla a középrétegek történelmi szerepéről írott könyvében: Bethlen miniszterelnök körlevele bevezető részében közli, „hogy a kommunista törekvések ismét jelentkeztek, különösen a munkásságban és ennek ellensúlyozására, illetve elfojtására a főispánoknak minden eszközzel erősíteniök kell azt az alapot, amelyen a kormányzat áll. Bethlen e cél érdekében a módos parasztok és kisiparosok gazdasági megerősítésére... s a középrétegek gazdasági fejlődését előmozdító keresztény konzervatív irányzatú gazdasági szervezetek... támogatására gondol.” A főispánok feladatává teszi, hogy „különösen a tisztviselők helyi szervezeteinek megerősítésére fordítsanak gondot”.⁷⁷ Ha az indokokat tekintve nem is egészen, a következmény kérdésében egyet lehet érteni C. A. Macartney-el, hogy „A Bethlen tábor azokat képviselte akik természetesen kívánták és védeni törekedtek a rendszert, mert haszonélvezői voltak. És mivel a kifejezetten legitimista nézetek elvetése, e nézetek szélsőséges követői aktív támogatásának elvesztését jelentette, jobban a középosztályra való támaszkodásra kényszerítette őket. A középosztály majd minden rétege elfogadta Bethlen vezetését.”⁷⁸

A Bethlen-rezsim hatalomra jutása után megindul a szóáradat a „középosztály” a magyar „történelmi intelligencia” vezető szerepének visszaállításáról. 1922 júliusában a belpolitikai helyzetről beszélve a parlamentben Bethlen még a magyar intelligencia állásfoglalásától teszi függővé a vezető szerep „visszaállítását”, mikor kijelenti: „Igenis, ha a magyar intelligencia nem fellebbezésekkel, hanem becsületes cselekvéssel önmaga kínálja fel azt, amit adhat, ebben az esetben ez a generáció is meg fogja tartani azt a presztízsét, amelyre neki az alsóbb néposztályok előtt s az egész magyar közéletben szüksége van.”⁷⁹

A bethleni politika ilyen szellemű szólamai vezérhelyet kaptak a kormánypárt frazeológiájában. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, államtitkári kinevezésének 10 éves évfordulóján jellemzően a történelmi múltba vetíti vissza ezt a felfogást, amikor kijelenti: „Ha azt nézem, hogy az 1867-iki kiegyezéstől az 1918-iki összeomlásig mely tényezők alkották meg a modern Magyarországot, arra azt kell felelnem, hogy elsősorban a szélesebb értelemben vett magyar hivatalnoki kar.”⁸⁰

A politikai stabilizációt úgy látszik sikerült nem kis mértékben az intelligenciára építeni. Bethlen 1923 októberében már arról beszél, hogy „sikerült a magyar intelligencia vezetőszerepét a jövőre is helyreállítani. Megszűntek az országban a puccsok, a folytonos játék a tűzzel, helyreállott a jogrend és a közbiztonság.”⁸¹ Most már leplezetlenül beszél a „történelmi intelligencia” vezető szerepének a „nép széles tömegeivel” való elfogadtatásáról,⁸² hiszen ennek tagjai „nemzeti érzésük, tradíciójuk, tudásuk, tapasztalatuk, hazafiságuk folytán *predesztinált vezetői* [kiemelés tőlem – Sz. O.] a nemzetnek”.⁸³ A végtelenségig sorolhatnánk az ehhez hasonló idézeteket. De ennyi is elegendő annak jellemzésére, mennyire átment e korban a köztudatba, hogy az értelmiség van hivatva a nemzet vezetésére.⁸⁴

Nem csupán szólamokkal, hanem valóságos kedvezményekkel is igyekeztek bizonyítani a köztisztviselők, s a rendszer e bensőséges kapcsolatát. Az „elszegényedett középosztály” felsegítésére, gyermekeik taníttatására kívánják fordítani Károlyi Mihály elkobzott vagyonát.⁸⁵ Mikor a B-listázások és leépítések során

a pedagógusok tömegeit bocsátják el, kivételt tesznek a közalkalmazottak tanító és tanár fiaikkal és leányaikkal. Klebelsberg szerint: „elsőbbségben kell részesíteni azt, aki tanító, lelkész, vagy közalkalmazott családból származik, mert ezen a téren a tradíció igazán kívánatos .. Ilyen elsőbbségi okok lesznek tehát a végrehajtó rendeletben konstruálva, amelyekhez a főispánnak alkalmazkodni kell ...”⁸⁶ 1924-ig a középiskolákban, főiskolákban és egyetemeken a köztisztviselők gyermekei a tandíjnak csupán 33%-át fizették, míg a kevés szegénysorsú tanulónak rendszerint az igen magas tandíjakat egészében meg kellett fizetnie. 1924-ben büszkén számol be Klebelsberg a parlamentben arról, hogy: „a közalkalmazott-leszármazottak tandíjait a legutóbbi tandíjemelés után leszállítottam 25%-ra, — sőt — ... aki egy vagy két kötelező tárgyból nem jól, csak egyszerűen kollokvált, az már a legmesszebbmenő tandíjelengedésben részesül.”⁸⁷ Mikor iskola-reformot hajtanak végre, még a modern nyelvek térhódítása is, ami általában haladó tendencia, s a polgárság igényeit szokta szolgálni — nálunk a középosztály gyermekei segítségét célozta, amint arról maga Klebelsberg nyilatkozik. A reformot indokló cikkében azt írja, hogy: „A magyar középosztály boldogulásának elősegítése érdekében szükségesnek tartottam a korábbi tanterv fogyatékosságaival szemben a modern nyelvek behatóbb oktatását, intenzívebb földrajz-tanítást és a legújabb kor történetének bevonását a történelmi stúdiumokba ...”⁸⁸ Az állam nagy összegeket költ ösztöndíjakra. Klebelsberg eleve leszögezi „Az ösztöndíjakat a következőknek szándékoztunk adni: először a magyar intelligencia gyermekeinek ...”⁸⁹ Nagyon jellemző a köztisztviselő gyermekek előnyben részesítésének az indoklása: „Ha a világ összes parlamentjeiben szocialista miniszterek kerülnek hatalomra, s azoknak meg van engedve, hogy szolidárisok maradjanak az ipari proletariátussal akkor is, ha bársonyszékbe kerülnek, akkor nekem, aki hivatalnok pályát futottam meg, úgy érzem, hogy jogom és kötelességem azt a szolidaritást a magyar hivatalnokai karral megtartani.”⁹⁰ Másutt arról szól, hogy „... a magyar középosztály érdekében mentsük a menthetőt”⁹¹ ti.: vállalja át az állam a taníttatásukat. E politika jegyében szinte kizárólag tisztviselő gyermekeket küldenek ösztöndíjjal a külföldi egyetemekre. 1927-ben törvényt hoznak a közszolgálati alkalmazottak gyermekei részére létesítendő tanulmányi ösztöndíjakról.⁹² Már az első évben ezzel az ösztöndíjjal küldenek a budapesti m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetemre 281, a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetemre 65, a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetemre 52, a debreceni Tisza István Tudományegyetemre 55, a műegyetemre 88, a budapesti egyetem közgazdasági karára 28, a budapesti orsz. m. kir. Képzőművészeti Főiskolára 5, a budapesti Orsz. m. kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolára 5, a budapesti Áll. Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolára 8, az angolkisasszonyok budapesti Polgári Iskolai Tanárképzőjébe 2, tehát összesen 589 köztisztviselő fiataalt. Ugyanebben az évben a rendelet végrehajtása során 276 köztisztviselő gyermeket tanítottak ösztöndíjjal középiskolákban, 57-et tanítóképzőben, 76-ot felsőkereskedelmi iskolákban. Egyetlen évben tehát közel ezer köztisztviselő válláról vették le gyermeke taníttatásának gondját.⁹³ Ha a hazai ösztöndíjban részesített 1000 tanulóhoz hozzáadjuk a külföldi egyetemeken tanulókat, s a nem ösz-

töndíjas, de tandíjat nem vagy annak legfeljebb 25%-át fizető közalkalmazott gyerekeket, azt látjuk, hogy az ellenforradalmi állam a tanítási gondok átvállalásával biztosította a köztisztviselő fiatalok kulturális monopóliumát. Mindezt azzal a hamis érveléssel, hogy „Ha azt keresem, hogy a magyar társadalomnak önhibáján kívül súlyos helyzetbe jutott melyik rétege szorul legjobban támogatásra, akkor meg kell állapítanom, hogy a magyar középosztály, a magyar intelligencia az.”⁹⁴ „A törvényjavaslat [ti. az ösztöndíjrendelet – Sz. O.] főrendeltetése tehát, hogy a magyar intelligencia gyermekeinek segítségére siessen.”⁹⁵ Mindez egy olyan országban, ahol az átlag munkásfizetések az átlag tisztviselői fizetéseknek kb. csak a felére-harmadára rúgtak, a dolgozó parasztság pedig lehetetlen nyomorban tengődött. A szándék tehát világos: biztosítani, hogy a jövő értelmisége a retrográd hagyományokat hordozó, ellenforradalmi szellemű köztisztviselőkből kerüljön ki, szemben a többi dolgozó rétegekkel. Ez a politika a magyar tisztviselőrétegnek is elsődleges érdeke, s egyben még jobban az adott rendszerhez láncolja. Egyre szorosabbá vált tehát az érdekközösség az ellenforradalmi rendszer vezető osztályai és a köztisztviselőinek tömegei között. Nem kis mértékben éppen ezen az érdekközösségen múltott a bethleni politika időleges sikere.

A MAGYAR FASIZMUS NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA

Az utóbbi évek marxista történetírása már felvázolta az ellenforradalmi rendszer politikai és társadalmi genézisét.⁹⁶ Jelen munka csupán a köztisztviselőknek az ellenforradalomban betöltött szerepe szempontjából kívánja vizsgálni a kérdést, a Horthy-rendszer első fél évtizedében. „A Horthy-fasizmus rendszere ezekben az 1919–1921-es, népünk számára oly szörnyű és tragikus években született meg, alakult ki, ennek története az egész magyar történelem legsötétebb lapjaihoz tartozik. Ezeknek az éveknek a története kiindulópont a későbbi magyarországi események pontosabb megértéséhez, az egész ellenforradalmi rendszer lényegének helyesebb megértéséhez.”⁹⁷

Az ellenforradalmi rendszernek hatalomrakerülésekor hatalmas hivatalnoksereg és viszonylag kis számú fegyveres erő állott rendelkezésére. A nyílt, brutális ellenforradalmi fehérterror azonban a fegyveres erőkn, elsősorban Horthy „nemzeti hadseregén”, különösen különítményes bandáin nyugodott. A különítményesek „pacifikálták” a forradalomtól legjobban „megfertőzött” vidékeket, ők teremtették meg a rettegésnek azt a légkörét, amelyben az ellenforradalom szabadon garázdálkodhatott. A fegyveres erők adták meg Horthynak azt a súlyt, amely a tehetetlen, s fegyveres erővel alig rendelkező kormányokkal szemben szinte korlátlan hatalmat adott a kezébe, s az antant-missziók tárgyaló partnerévé tette. A különítményes bandák vállán vonult be a parlamentbe, az ő fegyvereik szerezték meg számára a kormányzói pálcát. Ebben az időben a Horthy vezette fegyveres erők lényegében a katonai diktatúra szerepét játszották, az államhivatalnokok tevékeny statisztálásával. Államügyekben is a hadsereg, illetve a hadsereg irányítói döntöttek, s az államigazgatásnak legfeljebb a döntés végrehajtásában jutott szerep.

Ebben az államapparátus fegyveres testületei és közigazgatási hivatalai közötti

munkamegosztásban 1920–21-ben szükségszerűen változásnak kellett bekövetkeznie. Nem csupán, sőt talán nem is elsősorban azért, mert a katonai jellegű diktatúra további fenntartásának nem kedveztek a fegyverszüneti feltételek, ill. a békeszerződés, hanem inkább azért, mert a győztes antant nagyhatalmak kormányai is – saját tömegük felháborodása és nyomása miatt – és a magyar munkás, paraszt, s részben polgári tömegek is konszolidáltabb, nyugodtabb viszonyokat akartak. S mikor Bethlen vezetésével megkezdődött az áttérés az intézményesített fasizmus burkoltabb, „szolidabb” módszereire, szükségszerűen megnőtt az államgépezet közigazgatási és igazságszolgáltatási apparátusának szerepe. A hadseregnek pedig csupán kiegészítő funkció jutott. A háttérben természetesen ott tornyosult fenyegető árnyéka, amely nyomatékot adott a közigazgatás és igazságszolgáltatás lépéseinek, de ez súlyát tekintve már lényegesen kevesebbet jelentett, mint a fehérterror borzalmas éveiben.

Ez a szerepváltás nem járt minden megrázkódtatás nélkül. A fehérterroristák egy része nem volt képes megérteni a változás szükségességét és lényegét. Felfogásuk szerint a hadsereget degradálták, a szegedi „hősöket” félreállították, s ennek okát a „megalkuvók, árulók, liberálisok, puhányok” romboló befolyásának növekedésében, s a kormányzóra gyakorolt rossz hatásában látták.⁹⁸ Az új helyzetbe közülük sokan nem tudtak beleilleszkedni, félreálltak vagy félreállították őket. Mások, vagy mert felismerték a változás igazi lényegét, vagy egyéni érvényesülés szempontjából, még idejében beleilleszkedtek az új helyzetbe.⁹⁹

Hogy az áttérés az egyik módszerről a másikra, a nyílt fasiszta katonai diktatúráról a burkolt, konszolidált fasiszta diktatúrára mégis viszonylag simán ment. Ennek okát nem legutolsó sorban abban kell keresni, hogy több, mint másfél-százézes létszámú, ellenforradalmi érzelmű, ezt a diktatúrát önként, lelkesen és hűen szolgálni kész hivatalnok hadsereg állott a kormány rendelkezésére. Ez a tisztviselőssereg pedig ugyanolyan felfogású, érzelmű, s hasonló érdekű elemekből állott, mint a fegyveres erők tisztikara. A hadsereg és a közigazgatási, valamint igazságszolgáltatási apparátus között nem volt lényeges társadalmi vagy politikai ellentét, a szerepcsere nagyrészt egyetlen társadalmi rétegen – sőt gyakran egyes családokon belül – ment végbe. Az uralkodó osztályok pedig mindvégig egyaránt bizton számíthattak a köztisztviselők és katonatisztek ellenforradalmi érzelmeire. S ha a polgári hatóságok a fegyveres erők túlkapásaira, a fegyveres erők pedig a közigazgatás gyengeségére, túlzott engedékenységre gyakran panaszkodnak is, ez csak a módszerek közötti ellentét, vagy egyéni érvényesülési harcok tükröződése.

A politikai konszolidációval beállott változás mindenesetre azt is eredményezte, hogy a közhivatalnok réteg még fontosabbá vált az uralkodó osztályok és a kormány számára, mint előbb volt. Nem meglepő, hogy ilyen körülmények között az intelligencia vezető szerepének visszaállítását, e réteg minden módon való támogatását hangoztatták. Az is érthető, hogy ennek a demagógiának legbuzgóbb forrása Bethlen miniszterelnök, s legközelebbi munkatársai voltak.

Éppen a családtagjaikkal együtt hozzávetőlegesen félmillió köztisztviselői rétegnek az ellenforradalomban betöltött szerepe – végső soron az a sajátos

magyarországi társadalmi fejlődés, amely ezt a réteget létrehozta, s ilyenné tette — színezte a magyar fasizmus szociális demagógiáját, amely szembenőően különbözött mind a német, mind az olasz fasiszta rendszerek szólamaival. A „magyar történelmi intelligencia hatalomra segítése”, „a nemzet gerincét alkotó keresztény középosztály” nyomorúságos gazdasági helyzetének megjavítása, a „köztisztviselők gyermekeinek megmentése”, a „magyar történelmi középosztály” uralkodásra hivatottsága, s hasonló jelszavak igen jelentős helyet kaptak a magyar fasizmus frazeológiájában. Még a „magyar kultúrfőlény” jelszava is, nem csupán területi revíziót célzó törekvésein keresztül, hanem közvetlen módon is a magyar középosztály szociális problémáját volt hivatva segíteni. Klebelsberg 1925-ben így szónokolt: „Katonailag lefegyverezve állunk nagy hadseregekkel bíró szomszédok között. Ma tehát csak szellemi eszközökkel tarthatjuk fenn magunkat.”¹⁰⁰ Egy évvel később így ír erről: „Azzal végzem, amivel kezdtem; új, nagy célkitűzések előtt állunk és e célok között talán legfontosabb, hogy a magyar műveltség toronymagasan emelkedjék Kelet-Európa népei fölé.”¹⁰¹ Hogy ezt a kultúrfőlényt nem a magyar nép tömegeinek szánták, arra maga Klebelsberg ad feleletet: „Az én tudománypolitikám alapja az a gondolat, hogy a nemzetek kultúráját kicsiny és nagy nemzeteknél egyaránt három—négyezer ember képviseli.”¹⁰² S a három—négyezer kiválasztott magasabb kulturáltságának a célját is kimondja: „Hiszen jogcímünket hazánk területi épségének helyreállítására is arra alapítjuk, hogy mi nagyobb és értékesebb kultúrát tudunk ezen a helyen kifejteni, mint azok a népek és államok, amelyeket az Entente a mi rovásunkra t erületileg és népességében nálunk mesterségesen nagyobbá tett.”¹⁰³ Ettől a politikától a magyar köztisztviselők a területi hódítások esetén számos új, az eddigénél sokkal kedvezőbb pozíciót remélhettek a maguk, s gyermekeik számára. Addig is azonban, amíg ez megvalósul, e politika nyitott széles kaput az állami hivatalnok családok előtt az egyetemeken, főiskolákon, kollégiumokban, az ösztöndíjasok, kiváltságosok stb. között.

A magyar fasizmus szociális demagógiája nem kis mértékben tehát a „keresztény történelmi intelligencia”, más néven a magyar köztisztviselő és katonatiszti rétegek megnyerését célozta. Ez a réteg képviselte ugyanis talán a legnagyobb tömegeket az ellenforradalom táborában, s egyben az ellenforradalmi politika konkrét helyi végrehajtója is volt. Mégpedig nem is akármilyen, hanem lelkes és meggyőződéses végrehajtója. Tömegei nem egyszerűen beolvadtak az ellenforradalom bázisába, hanem a hatalmon levő földbirtokos, finánciókés, nagyburzsoá körökkel egy olyan társadalmi keretben, az „úri magyar társadalomban” éltek együtt, amely társadalmilag megkülönböztette minden más rétegtől, még akkor is, ha jelentős részüket életszínvonaluk, s életviszonyaik a kispolgárság többi rétegéhez tette hasonlóvá. Az ellenforradalom bázisában a kispolgárság egy részével, a módosabb parasztgazdákkal s más rétegek töredékeivel együtt is találjuk, valami mégis mindezekről — társadalmi állásukat és betöltött funkciójukat tekintve — egyaránt megkülönbözteti őket.

Nem akarjuk e helyütt a magyar fasizmus szociális demagógiájának egyéb vonatkozásait vizsgálni, amelyek nincsenek közvetlen kapcsolatban a köztiszt-

viselő réteggel. A „magyar történelmi intelligencia” igényei és életérzése szabta meg a magyar fasizmus egész nacionalista frazeológiáját azzal, hogy e réteg őseinek történelmi múltját idealizálta, s rossz értelemben alkalmazta a jelenre. Újra életre kelt Marx híres — Hegeltől kölcsönzött s továbbfejlesztett — aforizmája, hogy a történelemben minden kétszer kerül felszínre, „egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat”.¹⁰⁴ Így jelentek meg a nemzeti múlt sok tragédiát látott alakjainak karikatúrái, a darutollas, fokosos, magyararcizmás pogromlegények, a hajdumentés talpnyalók és a nemesúri díszmagyaros kormányférfiak képében. Ilyen hamisan és anakronisztikusan kelt életre a XVIII. század magyar nemesi társadalmának barokk életérzése külsőségekben, hogy az ellenforradalom sivár és kegyetlen jelenét takarja, táplálva a magyar „történelmi intelligencia” illúzióit.¹⁰⁵ A német és olasz fasizmus saját agresszív imperializmusa történelmi és érzelmi megalapozásához a nemzeti múlt nagyságának hagyományait válogatta össze a magyar fasizmus a revízió ábrándjait szolgáló „keresztény Magyarország” nemesi múltjának hagyományaihoz nyúlt, a „magyar keresztény intelligencia osztályöntudatának” növelésére. Ez az „osztályöntudat” azonban már nem párosult reális lelki, karakterbeli tulajdonságokkal e rétegnél, s így „maga az osztályöntudat is lesüllyedt egyszerű hatalmi instrumentummá”,¹⁰⁶ a régi, valaha tartalommal bíró hagyományok formáinak illúziót keltő, de üres kikölcsönzésévé.

Nem kis mértékben éppen a „történelmi intelligencia” hagyományai részesek abban, hogy az ellenforradalmi rendszer formailag csorbíthatatlanul fenntartotta a parlamentáris rendszert, sőt azt a felsőház létrehozásával a régi főrendi ház „modernizált” változatával egészítette ki. Magyarországon a parlament más hagyományoknak volt az őrzője, mint pl. Németországban. Ott a polgári pártok küzdelmének, majd a polgárság és a munkásosztály osztályharcának is a színtere, s mint ilyen, haladó hagyományoknak is őrzője, gátja a korlátlan diktatórikus személyi hatalomnak. A totális német fasizmus és a parlament egymással szembenálló fogalmak, a személyi hatalom győzelme, a totális fasizmus megvalósulása tehát a parlamentáris rendszer bukását jelentette. Ott a weimari állam polgári demokráciájának tehetetlensége, csődje után jött létre, s egy új uralmi forma tetterejét, munkaképességét hirdette meg a tehetetlenséggel szemben. A weimari demokráciából kiábrándult tömegek ilyen körülmények között láttak némi logikát a parlamentáris rendszer megsemmisítésében.

Magyarországon a parlamenthez szinte kizárólag az úri osztályok, elsősorban a „történelmi intelligencia” hagyományai fűződtek. A Habsburg-elnymókkal s az uralkodó osztályok egyes csoportjai egymással folytatott harcának volt a színtere. Először a nemesség, később a vezető hivatal szinte szükségszerűen bevezetett a parlament sáncai mögé. Ez a parlament és az általa képviselt parlamentáris rendszer sohasem volt a polgári demokráciának az eszköze, legfeljebb az uralkodó osztályokon belüli viszonylagos demokráciának. Az ellenforradalom képviselőháza ezt a hagyományt fejlesztette tovább: „kifejlesztette a Horthy-fasizmus álpárlamentáris rendszerét. Ennek fő ismérve az, hogy a képviselőház a politikai hatalmat gyakorló kormány alárendelt, kisegítő szerve; nem a kormány függ ettől a parlamenttől, hanem a parlament függ a kormánytól”.¹⁰⁷ A parlament

szerepének ez a megfordítása azért is vált megvalósíthatóvá, mert padsoraiban többségében a magyar történelmi osztályok és kisebb mértékben a polgárság képviselői ültek, a munkásság és a dolgozó parasztság alig kapott ott helyet, igazi képviselői pedig egészen hiányoztak a képviselőházból.¹⁰⁸ A végrehajtó szerv pedig mindenütt a közigazgatás tisztviselőapparátusa volt, amely nem kevéssé vitte bele a saját értelmezését és felfogását az államigazgatásba. A magyar közigazgatási tisztviselő hadsereg ilyen jellege visszahatott a parlamentarizmusra is oly módon, hogy az államapparátust a választásokkor a kormánypárt szolgálatába állították. Ez gyakran olyan nyíltan és erőszakosan történt, hogy még a polgári sajtó is felháborodással ír róla és a parlament is kénytelen foglalkozni a kérdéssel. Jellemző, hogy pl. az 1922-es választások kapcsán még a Jogvédő Bizottság nyilvánosságra hozott jelentése szerint is „szemet szúr, hogy az állami és vármegyei tisztviselőket beállítják a választási harcba... a tisztviselőkből engedelmes és kezes kortest igyekeznek faragni... az engedelmetlenkedőket áthelyezéssel fenyegetik meg, a nem kellemes főszolgabírókat pedig a választás időtartamára más-hová küldik”. Arról is beszámol a Jogvédő Bizottság, „hogyan egyes helyeken a tisztviselőkre nyomást gyakorolnak és arra kényszerítik őket, hogy „önként” szabadságot kérjenek a választásra”.¹⁰⁹

Mindenesetre a magyar fasizmusban volt parlament, s ez hozzásegítette a rendszert, hogy épp fasiszta jellegét leplezze a magyar nép előtt, s a nyugati országokban is a demokratikus kormányzás látszatát keltse.¹¹⁰ A magyar uralkodó osztályoknak nem volt szükségük a parlamentarizmus megsemmisítésére, mert a parlament uralmuknak nem korlátozója, hanem épp fordítva: segítője volt.

Hasonló módon az ellenforradalmi érzelmű magyar köztisztviselő réteg lététől nem független a magyar fasizmusnak az a másik sajátos vonása, hogy a Horthy-rendszer ideje alatt végig fenntarthatta a többpártrendszert, nem tért át az egypárt diktatúrára. Már a Magyar Szemle korabeli cikkírója megállapítja: „...figyelemreméltó alapjellemvonás a közigazgatásunkban az, hogy a felső osztályok túlsúlyát az önkormányzat összeállítása, a tisztviselői kar kiegészülése révén feltétlenül biztosítja”.¹¹¹ Nem csupán a közigazgatásbeli túlsúly, hanem megosztása a pártok között, jelenléte valamennyi polgári pártban biztosította az ellenforradalom uralkodó osztályait arról, hogy hatalmukat a többpártrendszerrel is fenntarthatják. Bethlen hatalomrajutása után a dzsentri szellemű tisztviselők és katonatisztek többségét a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjában és a Kisgazdapártban találjuk. Nem mintha ezeknek a pártoknak – különösen a Kisgazdapártnak – a programja teljesen megfelelt volna igényeiknek, hanem mert politikai hegemóniájuk megtartására, növelésére mindig ott voltak, ahol szükséglet mutatkozott. Nem csekély részük volt abban, hogy Bethlen a Kisgazdapártot kezébe tudta venni, s háttérbe tudta szorítani régebbi módosparaszti érzelmű vezetőit, s a vezetést saját kezébe ragadhatta ugyanúgy, ahogy a kisgazdák pártjának helyi vezetése legtöbb helyen a dzsentri tisztviselői-tiszti réteg kezébe csúszott át.

A történetírás még adós a magyar fasizmus sajátosságainak, s az ezt eredményező okoknak a részletes feltárással. Ehhez csupán egy vonatkozásban, a köztisztviselők szerepének oldaláról kíséreltük meg néhány szemponttal hozzájárulni.

A fasizmus magyarországi rendszerének fenntartásában — amint azt az előzőkben igyekeztünk bemutatni — oroszánrésze volt a „magyar történelmi intelligenciának” vagy a kor másik terminológiájával élve, a „középosztálynak”. Hogyha a középosztály fogalmat felcseréljük a köztisztviselő réteg kifejezéssel, nem sokat tévedünk. Ezt már az 1920-as évek ellenforradalmár historikusa is felismerte, mikor arról írt, hogy: „... nálunk a középosztály hívó szóra csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttünk. Középosztályunk lényegileg tisztviselőosztály és amit külföldön középosztálynak neveznek, vagy egyáltalán hiányzik, vagy csírájában, esetleg visszafejlődött maradványaiban van csak meg. Ez az oka annak, hogy a kérdés egyik legalaposabb ismerője nem is a középosztályt tette vizsgálódása tárgyává, hanem a honorácior osztályokat és kijelenti... a honorácior osztály azonos a középosztállyal.”¹ Ez a réteg 25 éven keresztül szolgáltatta az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának jelentős tömegeit.² Erre predesztinálták hagyományai és érdekei egyaránt.³ Magyarországon egy jelentős olyan réteg volt tehát, amelyre mindenfajta ellenforradalmi politika biztos számíthatott. Már a fehérterror idején jelentős szerepe volt a köztisztviselő tábornak, Bethlen pedig nem lebecsülendő mértékben éppen az ő támogatásukra alapította konszolidációját. Széles körű kutatások hiányában még közel sincsen pontos képünk arról, hogy az ellenforradalmi rendszer korszakának politikai változásai hogyan érintették a köztisztviselő réteget. Az bizonyos azonban, hogy 1921–28 között e téren lényeges változás nem történt. Az 1929-ben kitört nagy gazdasági válság azonban Bethlen rendszerének ingatag egyensúlyát felborította. Az 1921-ben a jobboldali szociáldemokrata vezetők által elárult munkástömegek, s a földreform csalódásától elkábult szegényparasztok, s a bethleni stabilizáció viszonylagos békéjét és biztonságát élvező kispolgári rétegek egyre határozottabban harcra indultak jogaikért. A nagy gazdasági válság a rendszer ellentmondásait kiélezte, az a kompromisszum, amely ideig-óráig képes volt ezeket kiegyenlíteni, egyszerre olyan elemi erővel kezdett felbomlani, hogy nem csupán a Bethlen-rezsimet, s annak politikai elgondolását veszélyeztette, hanem az egész ellenforradalmi rendszert — mint a kapitalizmus magyarországi uralmát — megsemmisítéssel fenyegette. Bebizonyosodott, hogy a valóságban a lakosságnak csupán csekély hányada áll a rendszer mögött, nagy többsége egy sajátos helyzetben eltúrte azt, de más körülmények között megdöntésének harcosává válik. Ebben az időben

is újra bebizonyosodott a köztisztviselő réteg hűsége az ellenforradalmi rendszerhez. Felvetődhetett volna a gondolat, hogy amikor a munkásosztály, a dolgozó parasztság és a kispolgárság nagyobb része változást követel, akkor az ellenforradalmi rendszer uralkodó osztályai a nagybirtok és a nagytőke — még fokozott mértékben a köztisztviselői bázisra építsék politikájukat. Ez mégsem látszott lehetségesnek, mert bár egy bizonyos társadalmi egyensúlyi helyzetben a köztisztviselő réteg döntő szerepre tehet szert, az alapvető termelő osztályok forradalmi jellegű fellépésekor egyedül a köztisztviselőkre — mint társadalmi bázisra — támaszkodva, nem lehet a rendszert fenntartani. Ezért épp egy ellenkező folyamat ment végbe — a totális fasizmus gömbösi kísérlete a rendszer társadalmi bázisát kívánta átalakítani. Megindult a bethleni leplezett fasiszta terrorról a nyílt terrorra való áttérés — amely szükségszerűen magával hozta a fasiszta tömegpárt és a bázis kiszélesítésének a gondolatát, s ennek következtében a széles körű szociális demagógiát. Nem a „magyar intelligencia uralmának visszaállítása,” a „középosztálynak a nemzet gerincévé tétele” volt már a jelszó, hanem az új miniszterelnök szájából az olasz és a német fasiszta vezérek szónoklataira emlékeztető szövegek, amelyek a társadalmi rétegek egységére, testvériségére apelláltak, az osztály helyébe a fajt állították, a magyarság egységére hivatkoztak, melyet legpregnansabban a „minden magyar testvér” jelszóval fejeztek ki. S közben megismétlődtek az 1920-as évek legelején már egyszer csődött vallott kísérletek a magyar munkásosztály közvetlen állami irányítása alatt történő szervezésére az olasz fasiszta korporációk mintájára, valamint a parasztság egyes rétegeinek a megnyerésére. Gömbös miniszterelnöksége első idejében a válság mélypontján — erélyesen félretette a bethleni koncepciót, s a tisztviselő elemek felhasználása mellett a féktelen demagógiával s az ezzel együttjáró terrorintézkedésekkel megkísérelte a rendszer szekerébe fogni a munkásosztály, a parasztság, és főleg a kispolgárság szélesebb rétegeit. S ezzel együtt megindult a régi tisztviselőgárda leváltása új, Gömböshöz és csoportjához hű, a totális fasiszta elképzeléseket támogató államapparátus létrehozása. Gömbös már nem a tisztviselőrétegre akart támaszkodni, hanem a totális fasizmus államapparátusának megbízható személyi állományát kialakítani, és egy szélesebb társadalmi bázisú fasiszta rendszert létrehozni, az olasz és a német példa alapján.⁴ Annál könnyebb volt az új köztisztviselő apparátus kialakítása — vagy legalábbis a köztisztviselő rétegen belül a jobboldalibb elemek előtérbe állítása —, mert a köztisztviselők 1919–20-ban háttérbe szorult, már akkor a nyílt terrort támogató része készen várt az őrsgváltásra, Gömbös terveiben egy évtizedes álmuk megvalósulását látták. Gömbös mindenesetre erélyesen nekilátott a köztisztviselői pozíciók saját híveivel való betöltéséhez, s hogy ez nem sikerült nagyobb mértékben, azt elsősorban az idő akadályozta meg. A Gömbös-féle koncepció néhány év alatt megbukott, a vezér bukását a halála megelőzte, s ezzel az ellenforradalom urainak lehetővé vált, hogy a most már veszélytelen, halott Gömböst a nemzet nagyjai sorába hazudják. Nincsenek pontos adataink arról, hogy Gömbös miniszterelnökségének néhány esztendeje alatt a magyar államapparátus személyi állományán belül milyen mértékben változott meg a nyílt fasiszták és a bethleni elképzeléseket hordozók aránya. Bizonyosnak látszik

azonban, hogy e kor szomorú örökségének nem kis része van abban, hogy amikor a fasiszta nagyhatalmak leghűbb csatlósaként a magyar uralkodó osztályok egy szégyenletes és tragikus háborúba sodorták az országot, a régebben németellenes, vagy legalábbis a szó nacionalista értelmében „hazafias” magyar köztisztviselők között a német fasiszta szövetségnek oly sok lelkes híve akadt, s nem egy közülük a hazaárulásig szolgálta a hitleri Németország ügyét. Ide vezetett a magyar ellenforradalmi uralkodó osztályok 25 éves politikája, amelynek a fenntartásában a magyar köztisztviselő rétegnek oly kiemelkedő szerepe volt. Ezt a minden haladásra képtelen, még a feudalizmusban gyökerező magyar köztisztviselői apparátust az 1945-öt követő években a felszabadult magyar nép demokratikus rendszerének kellett szétzúznia, s létrehoznia Magyarország történetében először egy a nép érdekeit szolgáló, a népből származó demokratikus államapparátust.

I. A MAGYAR KÖZTISZTVISELŐ RÉTEG ARCULATA

¹ Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth 1958. 31. l.

² Vö. Magyar Zoltán, *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*. Stat. Közl. 80. k. I. sz.

³ A nyugat-európai államokban a polgári fejlődés következtében korán betört az állami hivatalokba is a polgárság. A déli, balkáni államokban a hosszú török megszállás alatt a nemzeti földbirtokos réteg megsemmisült, s ezek az országok a török iga lerázásakor a török földbirtokosokat elűzték. Így gazdag paraszti stb. elemekből a magyartól eltérő jellegű értelmiség és köztisztviselő réteg jött létre.

⁴ Révai József, *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szikra 1955. 433–434. l.

⁵ Nagyon érdekes megfigyelní, hogy a különböző felfogású történészek, szociológusok, zsurnaliszták a magyar dzsentri hivatalnokréteg kialakulása és értékelése tekintetében ellenkező nézőpontjuk ellenére hasonló eredményre jutnak. Lippay Zoltán, a magyar dzsentri egyik késői képviselője *A magyar birtokos középosztály és a közelet* c. könyvében (Bp. 1919.) megállapítja: „A magyar közelet sohasem volt annyira dzsentri közelet, mint az alkotmány visszaállítása után közvetlenül következő időszakban.” (99. l.) Lippay igyekszik a dzsentri hazafias tettének feltüntetni a közhivatalok elfoglalását, mikor arról ír, hogy: „Modern államiságunk munkáskeretét távolról sem elégíthette ki, sem amit a honorácior osztály, még kevésbé amit a köznép nyújthatott. A szó szoros értelmében igaza volt a frázisnak: a haza hívta a középbirtokos osztály akkori fiatalabb nemzedékét a közpályára.” (24. l.) Ugyanakkor Lippay azt is látja, hogy a dzsentri létérdekévé vált a közhivatal, „... kétségtelenül igaz, hogy 1867-től kezdve a dzsentri létfeltételével egyenes arányban állott, hogy mennyire képes a parlamentáris és bürokratikus élet terén ugyanazt a pozíciót elfoglalni, amelyet a rendi államszervezettel együtt feladott.” Ezt a Lippay által kölcsönös szükségletként leírt folyamatot a régi nemesi kúriák pusztulását sirató Gidófalvy István már tragédiának látja 1907-ben írott könyvében: „Ha végig nézünk a hivatalnokok névsorán, megdöbbenéssel láthatjuk, hogy legkevesebb 300 000 szerencsétlen ember tévesztett pályát a jogra való tódulás miatt. Ugyanennyi kúria maradt szerencsétlen nevelés miatt üresen.” (*A hivatalnokok*. Bp. 1907. 11. l.) „A birtokosok egy része hivatalnok lesz. Azok azután úrnak képzelik magukat. Hamis csillogás.” Lippay is kénytelen azonban meglátni valamit ebből a hamis csillogásból: „Szóval sem tisztán a leszámazásban, sem tisztán a standardban, hanem a kettőben együtt van meg a mai dzsentriség eszenciája. Itt egy különös keverék jött létre aviticizmusból és plutokratizmusból. Azok ugyanis, akik öröklött névvel, az országos vagy vármegyei történelemben feljegyzett fényes családi tradíciókkal dicsekedhettek, felöltöttek egy csomó csillogó, modern külsőséget, amely alkalmas arra, hogy a családi kiválóság múltját jelenleg ekszkluzív, sui generis életmódban szemléltesse a külvilággal”. (35. l.) Ez a talmi csillogás azonban épp ennek a rétegnek a társadalom haladó törekvéseivel való szembefordulását jelenti: „a magyar középosztályban nincs törekvés, amely a középfokú gazdasági és szellemi kultúra modern célkitűzéseinek az általános haladást színvonalon tartani, szóval egészséges közeleti konszolidációt kialakítani képes lehetne.” (89. l.) Társadalmi anakronizmusnak tekinti a hivatalnok-dzsentrit. Makkai János, az úri világot megértéssel és bizonyos fokú szimpátiával

vizsgáló szociológus is így ír: „A közszolgálatot a régi világban a nemesség látta el s a ki-egyezés korszakában a közmunka helyeit a kisenemesség szállotta meg. Ezért a köztisztviselői karban túlnyomórészt olyan családok telepedtek meg, amelyek a falu paraszti-kisnemesei életérzését hozták magukkal. Ez a paraszti-kisnemesei sajátos úri-ideál leginkább éppen a közszolgálat területén mutatkozik meg és itt válik általánosan használttá, mindennapivá Magyarországon. A paraszti-kisnemesei úri-ideál az élet legnagyobb adományának a hatalmat, a mások fölött való parancsolást látja. Távolgágerzetű, lefelé inkább erőszakos, mint engedékeny, fölfelé inkább hajlongó és szolgálékű, mint öntudatos.” (Makkai János, *Urambátyám országa*. Bp. [1941 ?] 209. l.) „Külön rendkívüli erényszámba megy a közigazgatási tisztviselők választásánál, ha elmondhatják róluk, hogy 'fogós emberek', akik akarataikat (illetve felülről jövő parancsot) mindig keresztül tudják vinni. Túljárnak a paraszt eszén, elnyomják az okoskodó elemeket, tartják az osztályszolidaritást, a vármegye vezető tényezőivel...” (210. l.) A magyar dzsentri tisztviselők azonban a saját habitusukat érénynek látták. Mindaz, ami a sajátosan kóros magyar társadalmi fejlődés átkaként élt tovább, az ő szemükben nemes tradícióik folytatásának tűnt fel. Ezt tükrözi pl. dr. Erdős Bélának, a Közalalmazottak Nemzeti Szövetsége főtitkárának 1920-ban tett nyilatkozata: „A földjét vesztett intelligens középbirtokos osztály gyermekei alkotják a tisztviselők zömét, s azoknak a nemzeti tradícióknak eredetét, melyek a magyar közszolgálati alkalmazottakat a nemzet létfenntartói között ez első helyre állítja, abban találjuk meg, hogy erkölcsi erőnket és magyar lelkületünket a föld, az ezeréves sok emlőjű anya hozta a világra.” (Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jan. 15–31. sz. *Tegnap és ma* c. cikk.)

Az ellenforradalmi politikus és író, Weis István már igyekszik leszámolni a dzsentri tisztviselői illúziókkal, mikor elfogadja Szekfű Gyula álláspontját: „A dzsentri hanyatlási tünet. A magyar dzsentri hanyatló, kimerült társadalmunk felemás, kimerült szülőltje”, s átveszi Lippay nézetét: „A hanyatló kőznemesség utolsó kísérlete ez, hogy az anyagi romlásból mentse azt, ami menthető, azt amire jobb időkben keveset adott; a külső dísz és annak feltételét, az osztályöntudatot.” Weis levonja a következtetést: „Kétségtelenül illúzió volt a hivatalnokká vált középnemességnek az a törekvése, hogy képzelt előkelő világában hivatalást tölt be, míg azonban az úr öntudatlanul és természetesen az, ami, addig a dzsentrinél az ösztönös viselkedés helyébe az osztály külső és belső életformáihoz való öntudatos ragaszkodás lépett.” (Weis István, *A mai magyar társadalom*. Bp. 1930. 109–110. l.) „A középosztály anyagi helyzetének romlásával szinte görcsösen kapaszkodott úri mivoltába és törekedett arra, hogy ennek a sáncnak a védelme alatt húzza meg magát, különítse el magát azoktól, akik a régi elhelyezkedéséből kiűzték és a helyére ültek. Nem számoltak azzal, hogy az úrnak nemcsak előnye a zavartalan légkör, a biztonságérzet, hanem szükséges létfeltétele is. Mihelyt ez megszűnik, akcióképtelenné válik, nem tarthatja meg a helyét. A középosztály uralkodása csakhamar előkelősködésbe fajult...” (108. l.)

Hogyan látta a dzsentri kérdést a parasztság? A legpregnánsabb feleletet Szabó Zoltán, *Cifra nyomorúság* c. munkája (Bp. 1938.) adja. A dzsentri tisztviselői talmi csillogása a paraszti kunyhók ablakából valóságos fényességgnek, a hatalom árnyéka igazi hatalomnak tűnik. „Ha volt a királyságnak kora, melyben a hatalom alapja a földbirtok volt és volt kora, melyben a hatalom alapjává az uralom vált, akkor a nemesség életében is láthatunk két korszakot. Az első az évszázados korszak, a patrimonialis korszak volt. Ebben hatalmának alapja a birtok. A másik a bomlás kora már. Ebben hatalmának alapja a hatóság.” (173. l.) „A két kor között a váltás nem hozott a dzsentrikben szemléletváltozást. Csupán az úriság alapjának a fölcserélését jelentette s nem áttérést az úriságból egy másik életformába. A hivatalba, a közigazgatásba mint urak mentek be és urakként maradtak benne, a hivatal életüknek nem értelme lett, csak kerete.” (173. l.) „E réteg kedves kifejezése a 'középosztály' szó mellé a 'nemzetfenntartó' jelző. Hogy e jelző mennyire jogosult, s mennyire nem, azon alig lehet vita. Egy bizonyos: az államot sohasem azok tartják fenn, akik igazgatják és ügyeit intézik. Van ebben a szóban valami felszínes képzelgés, mintha az, aki az államból él, azt hinné, az állam azért állam, mert ő belőle él”. (189. l.) Szabó világosan látja a magyar hivatalnok-dzentri szűklátókörűségét, maradiságát: „E réteg belső gátlásokból táplált passzivitása egyik legkárosabb formában abban nyilvánult, hogy jórésze teljesen elfelejtkezett arról,